

Fjälkestads kyrkogård

Vård- och underhållsplan 2014

Barup & Edström arkitektkontor AB
Malmö & Simrishamn

Fjälkestads kyrkogård

Vård- och underhållsplan, 2015

Nosaby församling

Kristianstads kommun, Skåne län

Omslagsfoto: Fjälkestads kyrkogård från öster, juni 2014. Foto Mats Edström, Barup & Edström arkitektkontor AB.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle.

Innehåll

SAMMANFATTNING	3
MÅLSÄTTNING	7
KYRKOGÅRDENS HISTORIA	
Fjälkestads socken	8
Kyrkan	9
Kyrkogården	10
Fornlämningar under mark	12
KYRKOGÅRDEN IDAG	
Planering, gravkvarter och plantering	13
Gravvårdar	22
Växt- och djurliv	24
VÄRDEN	
Kulturhistoriska värden	25
Biologiska värden	37
KYRKOGÅRDEN I FRAMTIDEN	
Utvecklingsplan	40
Utvecklingsplan, sammanfattning	46
Riktlinjer för skötsel och underhåll	47
Riktlinjer för naturvård	50
APPENDIX	
Kyrkogården som kulturmiljö	56
Kyrkogården i Skåne	58
KÄLLOR	
Litteratur	61
Arkiv	61
Internetkällor	62
BILAGA	
Bilaga: Lagstiftning och styrdokument	63
Bilaga: Ritningar	67

Fjälkestads kyrkogård ligger ca 10 kilometer norr om Kristianstad.

SAMMANFATTNING

Fjälkestads kyrkogård.

Adress Fjälkestadsvägen, 291 94 Fjälkestad.

Fastighetsbeteckning Fjälkestad 27:1.

Areal: ca 1,7 ha.

Mark: Isälvs sediment. Morän med inslag av sten.

Växtzon: 1.

Vård- och underhållsplanering- medverkande

Kyrkogårdar anlagda före 1940 är skyddade av Kulturmiljölagen (1988:950) (ändrad (2000:265) och (2013:548)). Det innebär att de inte får ändras på ett sådant sätt att deras kulturhistoriska värden försvinner. Denna vård- och underhållsplan för Fjälkestads kyrkogård har framtagits av församlingen i medverkan av Barup & Edström arkitektkontor AB i medverkan av Svenska Träd och i samverkan med kyrkogårdschef Per Stabeck och fastighetsansvarig förtroendevald Göte Andersson på uppdrag av Nosaby församling. Planen är ett instrument för att förvalta och utveckla den kulturhistoriskt värdefulla kyrkogården i enlighet med Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga byggnadsminnen (KRFS 2012:2) samt anvisningar från Lunds stifts och Länsstyrelsen i Skåne län.

Uppläggning, innehåll och process

Planen beskriver kyrkogården, dess historia och kulturhistoriska värden. Begravningsplatsens uppläggning och grundstruktur beskrivs liksom det ”gråa” kulturarvet; gravkvarter, gravvårdar, gångar, grindar och hägnader m.m. och det ”gröna” kulturarvet; växter såsom träd, blommor och buskar samt djurliv. För att bevara, vårda och utveckla kyrkogårdens värden har strategier och särskilda vårdinsatser tagits fram för den framtida förvaltningen. De samlas i en utvecklingsplan för kommande tio års period och innehåller underhåll, renoveringar samt restaureringar. Denna utvecklingsplan hanterar bl.a. frågor om återlämnade gravplatser, nya begravningsformer, tillgänglighet och önskemål om nygestaltning baserat på församlingens målsättning för framtidens kyrkogård. Både tillståndspliktiga och icke tillståndspliktiga åtgärder tas upp.

Beslutsprocessen innebär att församlingen lämnar förslag till vård- och underhållsplanen till Länsstyrelsen i Skåne för yttrande och ev. revidering. Därefter godkänns den av Lunds stift och antas av församlingen som planeringsunderlag samt för registrering av kulturhistoriskt värdefulla gravar i gravregistret.

Vård- och underhållsplanen;

- konkretiserar skyddsvärden och prioriteringar i vård, underhåll och utveckling av kyrkogården,
- ger underlag för en långsiktig och målinriktad förvaltning av kyrkogårdens värden,
- utgör underlag för ansökningar av kyrkoantikvarisk ersättning och kyrkobyggnadsbidrag.

Fjälkestad orten och församlingen

Fjälkestads socken ligger i Villands härad ca 10 km norr om Kristianstad och är sedan 1971 en del av Kristianstads kommun. Socknen ligger mellan Araslövssjön i väster och Råbelövssjön i öster. Tätorten har ca 120 invånare. Kyrkogårdens ligger i en liten äldre landsby omgiven lantbruksbygd som gradvis övergår mot norr i en småkuperad skogsbygd. Jordmånen består av sandblandad moränjord med inslag av sten. Kyrkbyn har underhand utvecklats med nybyggnader av enstaka enbostadshus bland äldre gårdar och husmanshus.

Området är rikt på fasta fornlämningar. Från stenåldern finns boplatser och en dös. Bronsåldern representeras av gravhögar, gravrösen och skålgropar, från järnåldern ett gravfält samt resta stenar. Gravfynden upplyser om att stenålderns fångst- och jägarfolk hade god tillgång på betesmark och vattendrag.

Församlingen har ursprung i tidig medeltid när kyrkan byggdes i slutet av 1100-talet. Mellan 1836-1883 var Fjälkestad gemensam församling med Råbelöv, 1883-1962 eget pastorat, 1962-1985 annexförsamling i pastoratet Österslöv-Fjälkestad och 1985-2006 annexförsamling i pastoratet Nosaby, Österslöv och Fjälkestad, för att 2006 uppgå i Nosaby församling.

Kyrkogården

Fjälkestads kyrkogård omges av en kyrkogårdsmur samt på norra och östra sidan av en äldre trädrämma. Begravningsplatsen omfattar cirka 1230 gravar i 30 gravkvarter samt 2 kvarter för urngravar med 29 gravplatser i anslutning till minneslunden vid den sydöstra sidan. Kyrkogården har stor kapacitet för framtida jordbegravningar eftersom många äldre gravplatser är återlämnade och återtagna.

Fjälkestads kyrka med huvudentré mot norr med belyst, stensatt gång och entréramp som underlättar för personer med funktionsnedsättning. Kyrkans entré har både trappsteg och ramp av natursten.

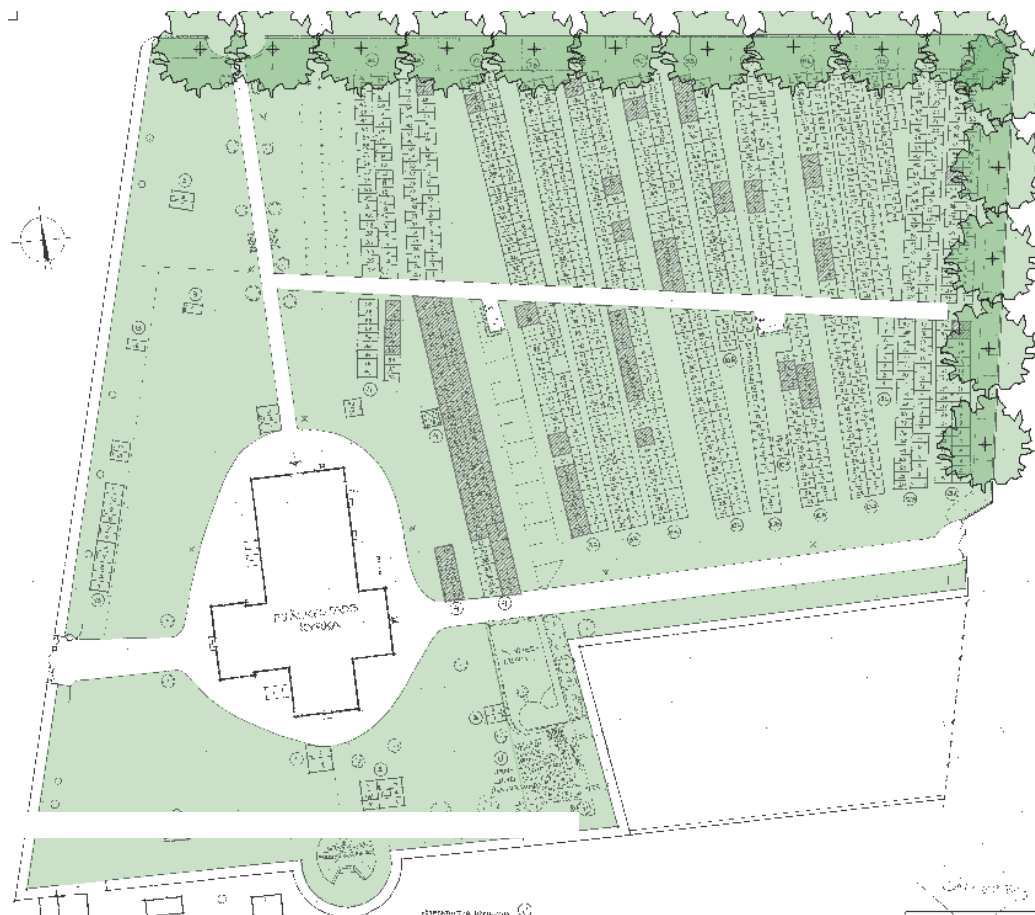
Vård- och underhållsplanen beskriver en kyrkogård präglad av den stora utbyggnad som planerades under slutet av 1800-talet och som genomförts under 1900-talets första hälft. Då etablerades även kyrkogårdens grundstruktur med långsmala nord-sydliga kvarter samt en tvärgående gångaxel i förlängningen av den gamla kyrkogårdens norra gräns. Sedan en parkeringsplats anlagts på norra sidan av Björnkullavägen har en belyst gång med allé av tujabollar etablerats från norr. Den senaste större förändringen är nyanläggningen av urn- och minneslunden vid kyrkogårdens sydöstra hörn.

Gränsen mellan den äldre kyrkogården och kyrkogården utbyggnad under 1900-talet har lösts upp genom att äldre träd tagits bort intill kyrkan. Det har skapat en stor öppen begravningsplats utan någon tydligare vertikal indelning av träd, häckar och buskar.

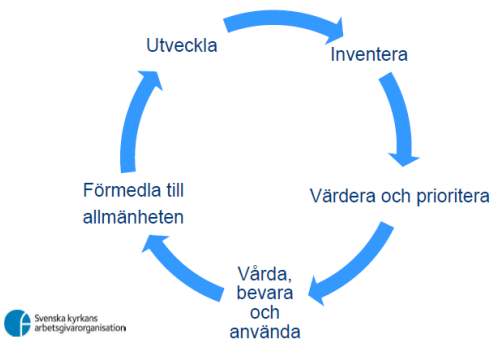
Begravningsplatsens stora yta avgränsas med en trädram mot norr och väster samt av en vallmur. I vallen på kyrkogårdens insida intill stenmuren står stora, äldre träd som genom sina rötter förorsakar sprickskador på det omsorgsfullt lagda murverket av kluven sten. I gränsen mot väster och norr där muren är byggd med en blandning av kluven sten och runda markstenar har de äldre träden tagits ned. Äldre gravvårdar är placerade på den äldre kyrkogården kring kyrkan och består av enskilda gravstenar som står eller ligger i gräsytor, bl. a. obelisker och en kolonn samt större familjegravar med stenram. Kring kyrkan finns även äldre gravhällar som flyttats ut från kyrkorummet och lagts i grusytan närmast kyrkan.

I gränsen söder om kyrkan återfinns Fredrik von Rosens gravkammare från 1846. Den är kulturhistoriskt värdefull liksom ytterligare nio gravvårdar. Vård- och underhållsplanen beskriver kyrkogården och det omedelbara närområdet, biologiska värden och en historik. Detta ligger till grund för kulturhistorisk värdebeskrivning samt en utvecklingsplan som upprättats i samverkan med församlingens anställda och förtroendevalda. Utvecklingsplanen innehåller vård- och underhållsåtgärder, reparationer, rekonstruktioner och restaurering av kyrkogården. Kyrkogården har stora ytor tillgängliga för framtida begravningsverksamhet.

Målsättningen är att bevara aktuell struktur med gångaxlar, trädräm och vallmur samt kulturhistoriska gravvårdar på ursprunglig plats. Frågan om hur man kan rädda kyrkogårdsmuren från att förstöras av trädrämsens rötter bör utredas. Vidare föreslås att kyrkogårdens rumslighet och historiska läsbarhet förstärks genom återplantering och rekonstruktion av träd på kyrkogårdens södra sida samt allén från öster, återanvändning av äldre gravvårdar med buxbomshäckar och stenramar. Den nuvarande stensamlingen utvecklas till ett lapidarium, t.ex. i anslutning till att området väster om kyrkan får en mer parkliknande karaktär. Gravvårdarnas stabilitet kontrolleras regelbundet och säkras. Det är en del i målet att öka respektera barns rätt enligt barnkonsekvensanalysen. Allt komposterbart material som kan återanvändas på kyrkogården tas tillvara. Fågelholkar sätts upp och rabatter anläggs på viktiga gravplatser för att främja biologisk mångfald. Minnes- och urnlunden bevaras med sin småskaliga och inbäddade karaktär samt förses på sikt med damm eller springvatten.

Fjälkestads kyrkogård, grått anger grusade gravplatser med stenramar, grönt anger gräsytor samt trädräm.

Vård- och underhållsplanen ingår i ett kretslopp av aktiviteter som skall bidra till en god förvaltning av kyrkogårdarna som kulturmiljöer. Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation.

Målsättning

Barup & Edström arkitektkontor AB uppdrogs 2013 av kyrkogårdsförvaltningen för Nosaby församling att ta fram vård- och underhållsplaner för församlingens begravningsplatser. Uppdraget har utförts under sommaren 2014 i medverkan av arborist Axel Martinsson, Skånska träd och redovisas i denna rapport samt i motsvarande rapporter för Nosabys kyrkogård och Österslövs kyrkogård. Målet med vård- och underhållsplanen är att;

- ☐ *beskriva kyrkogårdens historia, "gråa" och "gröna" kulturarv samt analysera kulturhistoriska och biologiska värden,*
- ☐ *undersöka tillstånd, vårdbehov samt önskemål om utveckling av kyrkogården,*
- ☐ *ge strategier och riktlinjer för vård, underhåll och utveckling som säkerställer etablerade värden och förbättrar framtidens kyrkogård,*
- ☐ *underlätta länsstyrelsens tillståndshantering av ärenden som berör framtida åtgärder på kyrkogården.*
- ☐ *förmedla kunskap, förståelse och engagemang för kyrkogårdens kvaliteter och behov.*

Arbetsprocess

Begravningsplatsens historiska utveckling och nuvarande tillstånd ger underlag för kulturhistorisk värdering och för att analysera behov av framtida vård, underhåll och utvecklingsåtgärder på kyrkogården.

Dokumentationen grundar sig på arkiv- och litteraturstudier, jämförande kartstudier samt på platsinventering. Källmaterial såsom beskrivningar, kartor och arkivmaterial från församlingens kyrkoarkiv, Landsarkivet i Lund samt Lantmäteriet har inarbetats i den historiska beskrivningen av vård- och underhållsplanen. Arbetet har skett i nära samverkan med församlingens kyrkogårdsansvariga.

Fjälkestads kyrka omgiven av den gamla kyrkogården avgränsad med stora träd och ett s.k. sorgeträd. T.v. en allé från östra kyrkogårdsporten till kyrkan södra portal. Källa: Kulturhistoriska museet, Lund Carlotta databas, KM 85976.5660 AB Flygtrafik, 1940.

KYRKOGÅRDENS HISTORIA

Fjälkestads socken

Fjälkestads socken ligger i Villands härad och är sedan 1971 en del av Kristianstads kommun. Socknens areal är 48,1 kvadratkilometer varav 38,5 landareal. År 2000 fanns här 331 invånare. Fjälkestads kyrka är beläget ca 10 kilometer norr om Kristianstad. Omgivningen är en äldre landsby omgiven lantbruksbygd. Socknens areal är 53 kvadratkilometer varav 50 kvadratkilometer landareal. Ortnamnet 1420 är Fielckestadtt innehåller stadtt d.v.s. plats eller ställe och i förleden möjligen fielcke, slem med syftning på kärrmark. Sockennamnet skrevs Filkestad, 1836 Fjelkestad sedan 1883 Fjälkestad.

Området är rikt på fasta fornlämningar. Från stenåldern finns boplatser och en dös, från bronsåldern gravhögar, gravrösen och skålgropar och från järnåldern ett gravfält samt resta stenar. Gravfynden upplyser om att stenålderns fångst- och jägarfolk hade god tillgång på betesmark och vattendrag. Omgivningen är slättbygd som gradvis övergår mot norr i en småkuperad skogsbygd. Jordmånen består av sandblandad morän med inslag av sten. Den lilla kyrkbyn har underhand utvecklats med nybyggnader av enstaka enbostadshus bland äldre gårdar och husmanshus.

Församlingen har ursprung i tidig medeltid när kyrkan byggdes i slutet av 1100-talet. Mellan 1836-1883 var Fjälkestad gemensam församling med Råbelöv, 1883-1962 eget pastorat, 1962-1985 annexförsamling i pastoratet Österslöv-Fjälkestad och 1985-2006 annexförsamling i pastoratet Nosaby, Österslöv och Fjälkestad, för att 2006 uppgå i Nosaby församling.

Fjälkestads kyrkogård genomförde år 2013 en kistgravsättning och två urngravsättningar. Kyrkogårdsförvaltningen sköter fn. 64 st. återlämnade gravar och 99 st. återtagna gravar.

Kyrkan

Fjälkestads kyrka och kyrkogård ligger i ett öppet slättlandskap omgivet av enstaka stora träd, häckar och gärdsgårdar av gråsten.

Kyrkan är ursprungligen uppförd som en romansk byggnad i slutet av 1100-talet med långhus och rakt avslutat kor i öster. Under tidig medeltid har ett brett västtorn tillfogats den ursprungliga byggnaden. Murarna är uppförda av skalmurar med gråsten och putsad fasad. Rester av en emporievåning med kolonettförsedda öppningar finns i tornets vägg mot kyrkorummet. Här finns även bevarade fragment av kalkmålningar.

En stor korsarm i norr och i söder tillbyggdes vid 1700-talets mitt. Den södra korsarmen ersattes 1836 med en större utbyggnad med altarplats, den s.k. Nykyrkan. Samtidigt byggdes även östpartiet om och fick en ny entré mot öster. Från kyrkogårdens östra grind etablerades en allé till den nya kyrkporten. Exteriört fick kyrkan en nyklassicistisk prägel med enkla listverk och portalomfattningar.

En omfattande brand 1917 ödelade kyrkan interiör och tak. Kyrkan återuppbyggdes efter domkyrkoarkitekten Theodor Wåhlins ritningar och återinvigdes 1921. Stora delar av den gamla byggnadens yttrevägg kunde återanvändas liksom predikstolen, troligen från 1637, som ursprungligen tillhört Råbelövs kyrka samt två epitafier från 1600-talet.

Kyrkans senaste istandsättning är en invändig renovering 2006 varvid bl.a. kyrkorummets väggar och inredning målades om med kalkfärg och oljefärg.

Fjälkestads kyrka omkring 1900 visar den gamla kyrkogården med spridda gravstenar i en ojämn markyta med frodig vegetation och utan markerade gångar. Källa <http://www.kristianstadvykort.se/fjalkestad/fjalkestad.htm>

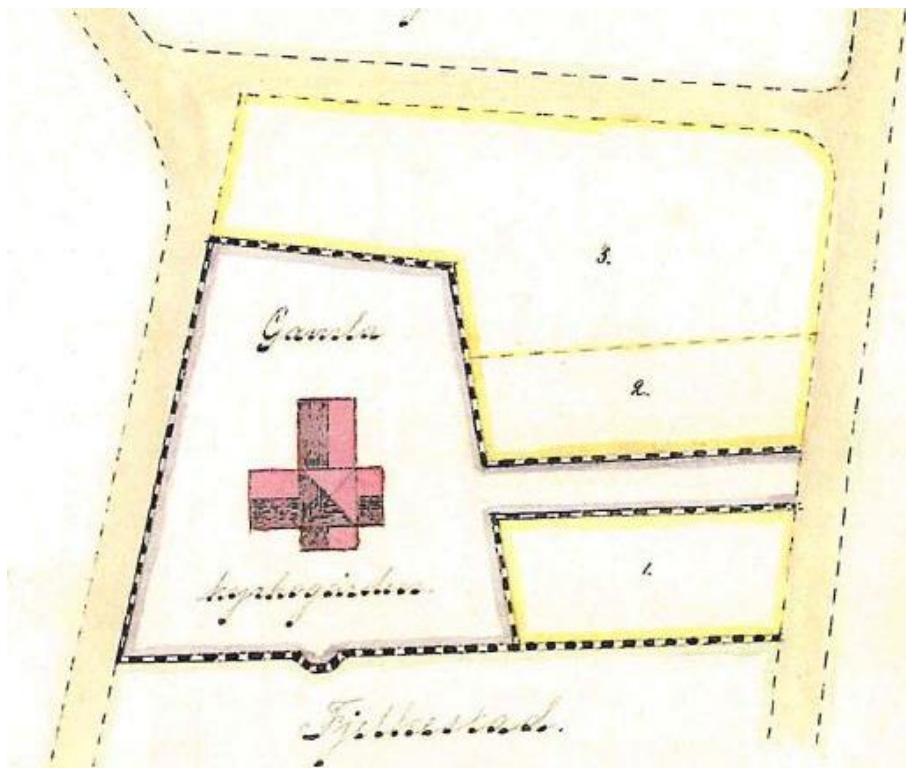
Kyrkogården

Vid laga skiftet i Fjälkestad 1832-1835 flyttades sju av de 26 gårdsenheterna ut från byn som behöll sin gamla, täta karaktär fram till 1880-talet. Då genomförde godset Råbelöv en kraftig omstrukturering av jordinnehavet. Genom sammanslagning av marken till några få stora enheter försvann alla kvarvarande gårdar utom ett lantbruk som tillsammans med prästgården, skolan och husmanshusen blev kvar i byn.

Den gamla kyrkogårdstomten är en konformad tomt kring kyrkan med ett vägskaft fram till byvägen i öster. Mot söder finns en mindre halvcirkulär utbyggnad som tillkom i samband med bygget av den von Rosenska gravkammaren på 1840-talet.

Kyrkogården, eller ”kyrkobacken” som det står i skifteshandlingarna saknade en mera detaljerad planering. Gravvårdarna stod i en gräsbevuxen lund som vi kan se på fotografier från tiden kring sekelskiftet 1900. De visar även en ganska omfattande grönmassa av höga träd. Troligen var begravningsplatsen även omgiven av en gråstensmur.

Altarplatsen som samtidigt med laga skiftet flyttats till söder, resulterade i en ny kyrkoentré mot öster. Det innebar att kyrkogårdens vägskaft fick ökad betydelse och utvecklades som en entré-axel genom plantering av en allé. Vägen hade ännu i slutet av 1950-talet en frodig alléplantering.

Parti av karta Fjälkestad kyrkogård 1891 visar den "Gamla kyrkogården och gatusticket mot Fjälkestadsvägen i öster. Kartan är upprättad i samband med utvidgningen mot öster och Björnekullavägen mot norr. Utbyggnaden omfattade tomterna 2 och 3 betecknade som åker med sandmylla medan tomt 1 betecknades som trädgård och behölls bakom sin gräns av stenmur. Källa, Fjälkestads kyrkoarkiv, Nosaby samt Lantmäteriet.

Utbyggnad 1891

Vid planeringen av kyrkogårdens utbyggnad 1891 mättes arealerna. Den gamla kyrkogårdens 0,37 ha utökades nu mot norr med 0,82 ha och i öster med 1,19 ha. Kyrkogårdens samlade yta blev såldes 1,38 ha med en markreserv i söder på om 0,32 ha (område 1). De nya ytorna planerades med en serie långsmala gravkvarter med gångar i nord-sydlig riktning på båda sidor om mittgången i linje med den gamla kyrkogårdens norra gräns. Längs den nya kyrkogårdens gräns mot vägarna i norr och öster byggdes ett s.k. ”vallgärde”, (sunken fence, ha-ha) en bastant kyrkogårdsmur på traditionellt sätt som på kyrkogårdssidan fylldes upp med en långsluttande grästäckt vall. Det gav kyrkogården intryck av vara en sammanhängande del av det omgivande landskap men utan att kreatur inkräktade på kyrkogårdsmarken. En ny stor kyrkogård präglad av storslagen öppenhet växte successivt fram som kontrast till den ursprungliga kyrkogårdens intimitet och trädvolym.

Utbyggnaden skedde i två etapper. Nya träd planterades först i östra delen av gränsen mot norr och kompletterades senare av 12 nya lindar som planteras i det vallgärde som etablerades längs norra och östra gränsen. En traditionell kyrkogårdsmur fanns sedan tidigare längs allén mot syd-öst. En lantmäteriförättning 1925 signerad Oscar Andersson pekar på att det var då eller något senare som den andra utbyggnaden gjordes.

Foto över Fjälkestads kyrkogård och kyrka i flygbild mot sydväst på 1950-talet visar den rika vegetationen på gamla kyrkogården kring kyrkan samt allén mellan östra entrén och södra ingången till kyrkan. Bilden visar utbyggnaden mot nordöst i två etapper med en senare del av täta gångar och låga gravvårdar. Foto Kulturen, Carlotta KM+85976.1054, del av vykort AB Flygtrafik, Bengtsfors.

Nio hagtornsträd fälldes och 126 längdmeter nya gångar lades ut för de nya gravkvarteren. En lekplan i det nordöstra hörnet togs bort. En ny lantmäteriförrättning signerad C A Ramberg upprättades 1945 då en mindre sammanläggning av mark gjordes mot söder. Kyrkogårdens kvarter togs successivt i bruk och 1933 indelades gravkvarteren 11 och 12 med små och storskalig buxbom. 1962 uppfördes ett garage ritat av Patrik Persson vid sydvästra gränsen. 1969 ändrades huvudinfartens grindar mot öster efter ritning av Per Olof Bergendal.

På en flygbild från 1940 framträder kyrkogårdens grundstruktur tydligt med de nya gravkvarteren och dess starkt rationella plan i kontrast till den gamla kyrkogården där de äldre gravstenarna lämnats att stå i en öppen gräsyta. Här ser man även träden som omgav den gamla kyrkogården och det sorgeträd som stod i innerhörnet till den stora utbyggnaden och markerade nivåskillnaden mot den nya kyrkogårdens lägre nivå i öster. Sedermera har man tagit ner alléträden och de träd som omgav den gamla kyrkogården. Detta har tillsammans med igenläggningen av gångsystemet bidragit till den påtagligt öppna, storskaliga karaktär som präglar dagens kyrkogård utan variation och nyanser.

Minneslund 2004

I början av 2000-talet diskuterades möjligheterna att anlägga en minneslund på kyrkogården. Den planerade efter idéer från kyrkogårdspersonalen vid kyrkogårdens sydöstra hörn i gränsen mot stenmuren och utfördes 2004. Lunden fick en rumslig avgränsning med en häck mot kyrkogården och formades till en intim, kontemplativ rumsbildning med en rik plantering av många olika växter. Bland dessa finns både vintergröna tujor, cypress, och vinca samt lavendel och perenna blomster. Här finns en bänk och skugga från två planterade lönnar. Söder om minneslunden utformades en urnlund som naturlund i gräsyta.

Fornlämningar under mark

Fjälkestads kyrkogård ligger i en arkeologiskt rik trakt med många äldre fynd. I Riksantikvarieämbetets databas Fornsök markeras fynd på kyrkogårdens östra och västra sida. Kyrkogården ingår i en 1) by/gårdstomt, ca 1000x400 m (NNV-SSÖ) längs den nuvarande byns västra sida som utgör Fjälkestad gamla bytomt enligt karta från 1702. Kyrkogården har "Grav markerad av sten/block" med datering från brons- eller järnålder. Enligt inventeringen 1972 fanns två stora block 1,2 m hög, 0,7 m bred vid basen, spetsig upptill, 0,4 m tjock samt 0,8 m x 0,8 m och 0,5 m tjock. Dessa arkeologiska fynd är dock borttagna.

Fjälkestad är en rik trakt på fasta fornlämningar. Ett stråk tangerar kyrkogårdens västra sida. Ytterligare två enskilda iakttagelser ligger på kyrkogårdens östra sida. Källa: RAÄ:s Fornsök, utdrag ur karta.

I kyrkogårdens gräns mot öster och norr finns en ram av almar som står i vallmuren strax bakom kyrkogårdsmurarna.

KYRKOGÅRDEN IDAG

Planering, gravkvarter och plantering

Omgivningarna

Kyrkogården i Fjälkestad ligger i en jordbruksbygd på gränsen mellan slättland och mera kuperad skogsbygd. Cirka 5 km öster om kyrkogården ligger Balsberget och Råbelövssjön med stora våtmarker och Araslövssjön i väster. Den nära omgivningen består av en växtanstalt, skola och lantbruksbyggnader och bostadshus. Det är ett bebyggelsemönster med stor gleshet och som övergår i omgivningens åkermark. Landskapet kring byn är ett relativt öppet odlingslandskap med enstaka dungar, diken och gränser.

Stora delar av kyrkogården utgör en stor öppen gräsyta med gravvårdar samlade i långsträckta nord-sydliga band som resultat av tidigare gravkvarter avgränsade med grusgångar. Kyrkogårdens rumsliga inramning är den vallmur och de stora lindar som skapar gräns mot Fjälkestadsvägen i öster och Björnekullavägen i norr.

Huvudentré finns numera vid det norra ingångspartiet och på andra sidan Björnekullavägen ligger därför en separat parkering. Andra entréer till kyrkogården ligger i öster och i väster.

Huvudentrén mot norr har dekorerade grindar, stolpar och räcken av svartmålat järn, indragen från Björnekullavägen.

Omgärdningar och gångar

Kyrkogården i Fjälkestad är omgiven av landsvägar mot öster, norr och väster. Längs vägarna finns stenmurar, cirka 1-1,4 meter höga. Mot söder är stenmuren cirka 0,5 meter hög utom längs gångvägen från östra grinden och vid minneslunden där muren är cirka 1-1,2 meter hög. Murarna längs vägarna är utformade som vallmurar. Stenmurarna mot norr och öster består av tuktade granit block av sprängsten i kallmur med noggrann passning och utfört som vallgärde med grässlänt mot kyrkogården.

Entrén mot öster består av grindstolpar av granit med körgrind och gånggrind ritad av Per-Olof Bergendal 1969.

Kyrkogårdens vallmur mot norr är tätt och vackert monterad som kallmur av tuktad sprängsten av grå granit

Gravvårdarna på den nyare delen av kyrkogården står idag i gräsytan och ger intryck av ett obrutet sammanhang med omgivande landskap genom vallmuren och den välväxta trädramen.

Mot väster är muren utförd som kallmur av stora runda granitblock. Mot söder och gränsen mot minnes- och urnlunden är stenmuren utförd i sten av både kluvna och runda block. Söder om kyrkan är denna mur delvis raserad med undantag det halvcirkulära partiet vid von Rosens grav där muren är täckt med en buskplantering.

Vid den norra ingången formas en välkomnande halvcirkel med järnräcke, granitstolpar och en pargrind av smide. Marken vid entrén ärstensatt med gatsten och har två rader med breda hällar längs den väg som leder upp till kyrkans norra entré. Grindstolparna och grindarna är svartmålade liksom de tre lyktstolparna längs vägen mellan entrén och kyrkan. Vid kyrkan vidgar sig grusytan till en bred oval ring kring kyrkan. Transporter anländer från grinden i väster där en cirka 4-6 meter bred gångyta finns.

Den västra entrén har profilerade pelare av Bjärlövsgranit med en körgrind av gotikinspirerat svartmålat smide samt gånggrindar på båda sidor. Den grusade gången mot kyrkan i väster är 3-4 meter bred. Entrén mot öster har likartade pelare krönte av smideskors, med körgrind och gånggrindar samt en modernare svartmålad svetsad järngrind i snedställt rutnät. Grindarna har rostangrepp, hängningen bör justeras.

Fjälkestads kyrka omkring 1900 visar den gamla kyrkogården med spridda gravstenar i en ojämn markyta med frodig vegetation och utan markerade gångar.

Tidigare har kyrkogården varit uppbyggd med två grusade huvudgångaxlar i öst-västlig riktning och grusade sidogångar som avskilde de olika gravkvarteren från varandra. Sedermera har alla dessa sidogångar tagits bort och ersatts med gräsytor. Det innebär att alla gravvårdar står med gravstenarna direkt i en gräsyta eller i en helgrusad gravplats omgiven av gräsmatta. Återlämnade och återtagna gravar har lagts igen med gräs vilket ökat grönbädden och brutit ner intrycket av en sammanhängande kvartersindelning. Detta ger kyrkogården en delvis ny karaktär. Från en rationellt ordnad grundstruktur med långsmala gravkvarter och gångar har kyrkogårdsrummet blivit ett mera påtagligt stort, vegetativt rum, som en del av landskapet runt kyrkogården.

Kyrkogårdens egenart och karaktär idag ligger i det speciella samspel med omgivningen som den stora gräsyta, ”pelousen” skapar tillsammans med förstärkande element som vallgårderna och trädramen mot norr och öster. Den stora gräsykans horisontalitet möter trädstammarnas vertikalitet i en storslagen men sparsmakad, rumslig helhet. De huvudgångar som återstår på kyrkogården är med undantag av den stensatta gången i norr lagda med finkornig ljus singel.

Trädplanteringar

Kyrkogården omges mot öster och norr av en trädram. Höga lindar är planterade i vallmuren strax innanför kyrkogårdsmurarna. Lindarna har olika ålder, längs norra gränsen är de cirka två decennier äldre än träden längs östra sidan. Rötterna påverkar kyrkogårdsmurens stabilitet. Vid minneslunden finns i gränserna mot söder och öster två yngre skogslönnar. Nyplanterade hagtorn och tre hängbjörkar samt ett tulpanträd är relativt nyplanterade strax sydväst om kyrkan. Längs gången i nordväst finns idegranar liksom som alléträd, klippta som konformade rundlar.

Övriga planteringar

Vägen mellan norra kyrkogårdentrén och kyrkans huvudentré har en allé av fem parställda, konformade idegranar, varav en idegran på västra sidan är ersatt av en lyktstolpe. Det är en av de få lyktor av gjutjärn som lyser upp gångytor på kyrkogården.

Gamla kyrkogården mot väster och söder har stora öppna gräsytor med enstaka solitärer av hängbjörk, idegran och hagtorn.

Idegranar och tujor förekommer även som solitärer på flera av kyrkogårdens gravvårdar. Många är formklippta som bollar eller häckar. Även formklippta element som kuber och koner förekommer.

Gravplatsernas struktur och växtlighet

Kyrkogården omfattar en äldre del kring kyrkan med enstaka äldre gravar och gravkvarter i gräsyta. I den senare utbyggda delen mot norr och öster är motsvarande gräsyta indelad i 23 långsmala gravkvarter i nord-sydlig riktning med en mellanliggande tväraxel som ligger i förlängningen av den gamla kyrkogårdstomtens norra sida.

I centrum finns två serviceplatser med redskapsställ varav den östra har en hög tujahäck i vinkel. Vid den södra gränsen öster om kyrkobyggnaden löper ytterligare en gångaxel mellan östra entrén och kyrkans östra fasad som tidigare varit kyrkport. Idag finns kyrkporten i norr med en stensatt gångaxel från parkeringen vid Björnkullavägen.

Kyrkogården utgörs av ett öppet fält som präglas av stora gräsytor och den vegetativa ram som omgivande almar längs den norra och östra sidan skapar. En motsvarande ram har tidigare funnits längs östra och södra sidan, kvarvarande stubbar finns ännu kvar i gräsytan mot väster och söder.

Gångaxalarna som löper från kyrkogårdens entréer in mot kyrkobyggnaden vidgar sig till större sammanhängande grusytor runt kyrkan. Strax öster om kyrkobyggnaden finns en gräsbevuxen

slänt. Vid kyrkans norra entré finns trappsteg och en ramp av natursten som ökar tillgänglighet för rörelsehindrade.

Äldre gravar kring kyrkan

Äldre tillvaratagna gravstenar är samlade längs den gamla kyrkogårdsmurens södra sida, stående och liggande i gräsytan. Äldre hällar är placerade liggande vid kyrkan västra fasad och stående längs den östra fasaden. Två äldre gravhällar av grå kalksten vid östra sidan är starkt vittrade med oläsliga texter. Vid östra fasaden finns en gravsten av kalksten med svårläst text över ”rusthållaren i Nosaby, ..Svinsdal, Roetved, född 1836 och död 1856” och en baksida med sentens över livet och uppståndelsen.

De äldre gravarna närmast kyrkan mot öster är i allmänhet kantade med klippt buxbom eller med stenramar med grusade ytor. Här finns även gravar med omgärdningar med stenpollare, stenkulor kedjor och smidesräcken. Gravstenarna är i stora stående format av den svarta, polerade diabasen från Östra Göinge men även i Bjärlövsgranit och Vångagranit. De nyare kvarteren består till största delen av låga gravstenar i liggande format av samma lokala stensorter men även i annan utländsk sten.

I den gamla kyrkogården söder om kyrkan finner vi bl.a. en obelisk och en kolonn av Bjärlövsgranit. I fonden, t.v. om obelisken framträder den von Rosenska gravhögen som ett landskapselement.

Kvarter 1-3, 5 och 13

Kvarteren 1-3, och 13 har 31 gravplatser och ligger liksom kvarter 4 på den äldre kyrkogården. Det är äldre gravvårdar av sten från mitten och senare delen av 1800-talet som står eller ligger i den stora gräsyta som präglar området. Flertalet är stående gravstenar av grå Bjärlövsgranit med partier av läsbar text bl.a. på grund av påväxt av gullav och vitlav samt smuts, såsom Anders

Jonssons och Rut Balckes tandhuggna gravsten från slutet av 1800-talet och ”Prosten, kyrkoherden, fil mag Simon Elg” och hans korsformade grav från 1855.

Mera påtagliga gravvårdar är en kolonn i Bjärlövsgranit över ”Kyrkoherden theol. doctorn L.N.O. Johan Ternström död 1882 och hans maka AC Ternström född Weduvar död 1884.” Dessutom förekommer två obelisker av grå Bjärlövsgranit och en mera bearbetad i svart diabas för byggmästaren Möller och hans hustru. Dessutom finns ett svartmålat kors med trepass av gjutjärn flankerat av två gravstenar i granit.

Det lilla kvarteret 5 har två äldre gravstenar som står i gräsytan på den första utbyggnadsetappen mot norr.

I de stora sammanhängande gräsytnorna runt kyrkan förekommer vitklöver, smörblommor och tusensköna. Mot söder står bl.a. ett hagtornsträd, tre nyplanterade björkar samt en granitsten för hustrun Karna Hansdotter död 1872.

Von Rosenska gravkammaren

Den von Rosenska gravkammaren ligger vid den gamla kyrkogårdens södra gräns och vänder sig mot söder där en halvcirkulär utbuktning gjorts i den meterhöga kyrkogårdsmuren av kluven gråsten. Graven är en ovalt skålförmad jordgrav med gräsväxt som även har vitklöver, smörblommor och tusensköna. Gravstenen mot söder har formen av en igensatt portal med fronton, listverk stentavla och smidesgaller. Den krönande frontonen har inskriptionen ”FREDRIK von ROSEN. DÖD DEN 20 JUNI 1846.” Stentavlan som täcker ingången har inskriptionen ”HVAD SÄGA DE FREDLIGA VÅRDAR. HVAD ÄR DET SOM RUNORNA LOFVA. DE SÄLLA SOM BO I GUDS GÅRDAR DE ÄRO EI DÖDA: DE SOFVA.” Texten är hämtad från psalmen ”Nu tystne de klagande ljuden” nuvarande vers 2 i J O Wallins version ur 1819 års psalmbok.

Kvarter 4

Kvarter 4 består av 96 gravplatser tre separata långsmala kvarter mellan kyrkan och den slänt i öster som utgör gräns för den gamla kyrkogården. Närmast kyrkan ligger för sig själv en stor praktfull grav för industriägaren I Åkesson och hans familj, Røetved. Graven från 1913 består av tre gravstenar av polerad svart diabas. De står i en grusad stenram med två tujabollar, kinesiskt kärleksört samt perenner av begonia, pelargon och petunia.

I mitten står den större gravvården för industriägaren. Den är placerad på ett fundament av grå granit med en profilerad sockel och ett textparti som kröns av hög stenskiva med välvd avslutning och vingar samt ett band av akantusslingor samt ett kors inskrivet i en cirkulär fördjupning. Textstenens inskription står mellan två kolonetter i ljusgrå marmor med korintiska kapitäl och baser samt med akroterion. Texterna på de tre gravstenarna lyder:

I de två andra kvartersdelarna finns flera 1800-talsgravar med stenramar och krattade grusbäddar. En av dessa är lantbrukare Perssons familjegrav med stenramen dekorerad med klot, en stor reslig gravsten i diabas med två kraftfulla tujor samt en jugendformad stående gravsten och en liggande i röd granit. Separat i gräsmattan ligger även två gjutjärnsplattor som gravvård för ”medicine chirurgue doktor Peter Gulbrand Hagström” med maka från 1830, en för Fjälkestads kyrkogård unik utformning.

Gravvårdarna i kvarter 4 är en strikt formation av grusade gravar med stenramar och buxbomshäckak.

Huvuddelen av det stora kvarter 4 intill slänten utgörs av låga gravvårdar i liggande format, s.k. portföljgravar med stenramar och vid östra sidan huvudsakligen med buxbomshäckar och grusytor. Gravarna har inslag av låga formklippta tujor, låga trädformade tujor, samt blomster av röda rosor, kärleksört, begonia och pelargon.

Gravvårdarna i kvarter 4 har flera olika titlar såsom häradsdomare, trotjänare, medicine doktor, industriägare till skillnad från resten av kyrkogården som domineras av titeln lantbrukare och yrken tillhörigt bondesamhällets alla skikt.

Gravvårdarna i kvarter 6-12 på den nyare delen av kyrkogården står idag i gräsytan

Kvarter 6-12

Dessa kvarter som omfattar 1100 gravplatser utgör huvuddelen av kyrkogårdens resurs och består huvudsakligen av mindre s.k. portföljgravstenar av granit i liggande format satta i gräset eller med stenramar och grusytor i gräsytan. Enkla gravstenar finner vi i kvarter 6 A och 6 C med endast namn och årtal. I kvarter 7 B finner vi en rik flora med rosor, lavendel, och perenner som begonia, tagetes och prästkrage. I kvarteren återfinner vi lantbrukare Jonas Hanssons stora grav i diabas med tujor, idegranar, och penséer såsom begonia. Enstaka äldre vårdar är större och har stående format av lokal granit. Ett påtagligt jugendinslag finns i gravvården för Purii Viktoria Hanssons, Roeteved 1889-1919 liksom i den Palmbladska familjegraven med stiliserade palmblad på den stora gravstenen i diabas. Glansiga slipade ytor i kontrast till matta huggna ytor ger en särskild karaktär åt denna gravsten tillsammans med den vita singeln och den gröna buxbomen. Särskilda gravar finner vi i kvarteret 9 C som två mindre obelisker och August Svenssons familjegrav med stora idegranar i kvarteret 9 A. Bland de gamla gravvårdarna finns många inslag av parställda tuja- eller idegransbollar. Övrig växtlighet är enstaka buxbomshäckar, benved, prästkragar, röda rosor, japansk kärleksört, rosenskära, ljung penséer m.m. I en lite yngre grav i kvarter 12 D har rododendron planterats

Många av gravplatserna står tomma, andra är återlämnade eller återtagna vilket gör att gräsytorna har tagit överhanden i vissa kvarter. I gräsytan har även bevarats större gravvårdar med stenramar som står ensamma i gräshavet. Ett sådant exempel är Marta Immells grav i en äldre avrundad stenram med åtta äldre kulor av granit samt ett senare tillägg av en stor, kula med expressiv karaktär på en plattform av kluven diabas.

Bland de stora gravarna märks också den Nilssonska graven i svart diabas med stenpollare, bastanta kedjor och en grusad yta i östra delen av området. I de omfattande gräsytorna runt kyrkan förekommer vitklöver, smörblommor och tusensköna.

Minneslunden vid kyrkogårdens sydöstra hörn med utsmyckningsrundel och en häck av lagerhägg.

Minneslund

Minneslundan ligger vid kyrkogårdens sydöstra hörn och är markerad av en gråsten med texten ”MINNESLUND” vid ingången från norr. I gränsen mot stenmuren i öster och söder står två unga lönnar. Minneslundans gräns mot kyrkogården är en knapp meterhög häck av lagerhägg. Här finns en parkbänk, gångar med grå betongsten och planteringar avgränsade med corténstål. I planteringarna finns bl.a. lavendel, kärleksört och fuchsia samt marktäckare av vinca minor. Dessutom finns cypress och en liten konformad tuja.

Urnlund

Söder om minneslundan ligger en urnlund. Den är utformad som en naturlund i gräsyta. Här finns ett utrymme för 21 urngravplatser med måtten 120x180 cm stora i gräsyta. Urnlunden utgör en stilla plats i ett avskilt hörn av kyrkogården.

Gravvårdar

Kyrkogårdens äldsta gravvårdar som också har de högsta kulturhistoriska värdena återfinns vi på den gamla kyrkogården runt kyrkan. De äldsta gravvårdarna är från 1800-talets mitt. Under hela 1800-talet och början av 1900-talet representerar stenvårdarna det mer bemedlade skiktets befolkning. Stenmaterialet i de äldre gravvårdarna är granit och diabas från stenbrott i trakten. Här finns en rik tradition med många olika stenbrott som levererat grå granit (Bjälövstyp) och röd granit (Vångatyp) samt diabas (Gylsboda- och Svarta Bergentyp). Under 1800-talet och det tidiga 1900-talet transporterades inte tunga stenämnen långväga. Därför förekommer endast mindre inslag av kalksten granit och marmor från andra orter. De förekommer i gravvårdar från de senaste årtionden. Enstaka vårdar är utförda i gjutjärn som stående kors eller liggande plattor.

Gravvårdarna är försedda med olika former av inskriptioner. Namn, titel, symbol samt bibelord finns ofta på de äldre medan de senare ofta endast har namnet och/eller födelseår och dödsår inskrivet. Formen och dekoren på de äldre empiregravarna och sena 1800-talsgravarna är sparsam men består ofta av klassicerande symboler, kolonn, obelisk, tempelgavel etc. Kring sekelskiftet 1900 skapas flera stora kraftfulla och stora gravvårdar, ibland som familjegravar med omgärdningar. Traditionen har odlat ett återhållet klassicistiskt formspråk med kolonner och frontoner i lokal sten av diabas, röd Vångagranit och grå Bjälövsgranit. Skicket på gravvårdarna är generellt av hög kvalitet p.g.a. tillgången på den lokala graniten med läsbara inskriptioner. Enstaka undantag förekommer främst bland de äldre tillvaratagna stenarna vid kyrkan, varav någon gravvård med kalksten förekommer.

Fjärlekestads kyrkogård framträder som speciell genom den von Rosenska gravkammaren som är inrymd i en oval skålformad kulle med en utvidgning i den södra gränsen av den gamla kyrkogården. Graven är den enda gravvård på Fjärlekestads kyrkogård som har kulturhistoriskt värde på nationell nivå.

Lapidarium, stensamling

En stensamling med 104 gravvårdar finns längs kyrkogårdsmuren sydöst om den von Rosenska gravkammaren. Här återfinns en intressant samling av olika stenar, i olika stensorter samt gjutjärn med olika utformning, liggande och stående. Gravvårdarnas titlar domineras av lantbrukare, åbor, och yrken från det agrara samhället; mjölnare, husägare, snickare, skomakare, folkskollärare, ladufogde, men även trotjänare, kyrkvärd, nämndeman och telefonist finns här.

En stensamling finns längs södra den delvis raserade kyrkogårdsmuren. Tillvaratagna gravstenar är stående eller liggande.

Markbeläggningar

Övervägande delen av gång -och körytorna har ett slitlager av finmakadam. Lagertjockleken är på enstaka partier är tjock, vilket medför svårigheter att beträda ytorna och för hjulburna hjälpmedel ta sig runt. Kyrkogården har en platt toppografi med undantag för övergången mellan gamla och nya kyrkogården öster om kyrkan. Nivåskillnaderna bedöms dock inte skapa problem för hjulburna. Kyrkan har en ramp vid norra ingången som för rörelsehindrade att få tillträde till kyrkan liksom den hårdgjorda ytan mellan kyrkporten och norra kyrkogårdsentrén. Parkeringen har ett slitlager av samkross men saknar markerad parkeringsplats för personer i rullstol, Ask- och minneslundan har hårdgjord yta av betongsten.

Kyrkogårdens grusade tvärgångar har lagts igen och skapat en stor gräsyta med rader av gravstenar.

Växt- och djurliv

Kyrkogården i Fjälkestad är en grön oas och välkomnande plats för växt- och djurliv i området genom sin gräns mot odlingslandskapet i norr och i väster. Balsgård, centrum för svensk växtförädling utgör granne vid södra gränsen till kyrkogården. Området har en rik fauna av fåglar, kaniner och harar som tar sin tillflykt till kyrkogården under dygnets lugna perioder. Särskilt växtmaterial som rosor, lavendel och andra perenner främjar förekomsten av bin, humlor, flugor och fjärilar. Denna artrikedom främjar även fågelbeståndet på kyrkogården. De vägar som omger kyrkogården ger ett skydd mot lantbrukets påverkan med gödnings- och bekämpningsmedel.

Trädkransen av lindar runt kyrkogården ger skydd och boplats för mängder av insekter, fåglar m.m. Tillsammans med stenmurens mossor och lavar ger kyrkogården en värdefull lokal i symbios med många insekter, fåglar och växter. De stora gräsytor och vallmuren innehåller en rik variation av sommarblommor som vitklöver, smörblommor och tusensköna som också främjar växt- och djurlivet. Stora lindar fungerar som en fin insektsdragare i juli månad när det blommande trädet skapar rikligt med nektar och lockar till sig pollinerare. I södra gränsen finns buskar som ger skydd, foder och boplatser för många djur. Idegran som har bär till fåglar och tuja utgör en foderkälla när deras frukter har mognat. Den relativa lummigheten gör att flera fågelarter håller till på kyrkogården, t.ex. talgoxe, blåmes, gårdsmyg, duva, kråka, kaja

Kyrkogårdens grusgångar och gravvårdar bidrar till en värmeutstrålning som är gynnsam för djurlivet. På kyrkogårdsmuren finns ytor av gul lava. Många av gravarna utmärker sig med blomrika utsmyckningar av perenner som drar till sig många insekter. Här finns många olika sorters bra insektsdragare. Vad som saknas är rinnande och stilla vatten som i bäck och damm med våtväxter och vattengräs. De gröna värdena på Fjälkestads kyrkogård samspelar med vegetationen i närområdet. Byn är liten men innehåller gröna trädgårdar och stråk med träd längs landsvägen i norr och söder. Ett aktuellt problem för gräsytor mot norra och västra sidan är dock mullvadar som gräver gångar och underminerar.

VÄRDEN

Kulturhistorisk värdering

Den kulturhistoriska värdebeskrivningen baseras på Riksantikvarieämbetes modell för kulturhistorisk värdering enligt Axel Unnerbäcks skrift Kulturhistorisk värdering av bebyggelse, 2002.

Avsikten med metoden är att de kulturhistoriska motiven ska definieras tydligt och hjälpa till att bevara och vårda begravningsplatsen på ett ändamålsenligt sätt. Bevarandemotiven definieras och beskrivs som underlag för en sammanvägd bedömning av kriterierna. Värderingen ger underlag för att definiera ambitionsnivå för bevarandet och föreslå åtgärder som förstärker de kulturhistoriska värdena.

Värden definieras med utgångspunkt två rubriker:

Dokumentvärdena som är objektiva värden baserade på historisk kunskap.

Upplevelsevärdena, de estetiska, upplevelsemässiga och socialt engagerande egenskaperna. De senare fordrar en bedömning och därför är mera subjektiva. Dokumentvärden är t.ex. de trädgårdshistoriska, teknikhistoriska, stilhistoriska, samhällshistoriska, socialhistoriska och personhistoriska värdena.

Upplevelsevärden är av t.ex. arkitektonisk, konstnärlig, symbolisk, miljöskapande, identitets- eller traditionskapande art. Andra sammanvägda bedömningar av kyrkogårdarna och de enskilda gravplatserna är representativitet, sällsynthet och autenticitet som betonar äkthet samt möjlighet att förmedla och berätta, pedagogiskt värde.

Dokumentvärden

Kyrkogårdshistoriskt värde

Kyrkogården och kyrkan har en central placering i byn och har en stor betydelse för byns fysiska miljö. Kyrkogårdens utveckling och utbyggnader gör den intressant ur kulturhistorisk synvinkel. Kyrkogården har utvidgats på äldre jordbruksmark. Kyrkogårdens olika tidsperioder har avsatt spår i gångar, gränser och nivåer som fortfarande är läsbara och viktiga för förståelsen av dess framväxt. Gränser har även suddats ut genom nedtagning av träden kring den gamla kyrkogården.

De olika delarna har bevarat relativt olika karaktärer vilket suddats ut genom renodling av gräs som betydande växtmaterial på kyrkogården. Den tydligaste och viktigaste tidsperioden från kulturhistorisk synpunkt är från kyrkogårdens utbyggnad 1891 då grunden till kvartersstrukturen lades. Kyrkogårdens kvartersindelning, planteringar och gravvårdar har till stora delar formats av normer och traditioner från 1900-talet. Utmärkande är de grusade gångarna, gravplatserna, stenramarna, häckarna av buxbom samt större familjegravar med stenpollare, kedjor och klot. Utmärkande är även planteringarna av klippta tujor och cypresser samt idegranar. Senare har alla sidogångar som tidigare skiljde kvarteren från varandra lagts om som gräsytor och skapat en stor enhetlig gräsyta. Åtgärden är ett modernt svar på utvecklingen av minskande kistbegravning, återlämnande och återtagande av äldre gravvårdar.

Kyrkogården har därför idag en parkliknande karaktär med stora gräsmattor och några huvudgångaxlar. Minneslund präglas av sin småskaliga planläggning och plantering. Som

kulturhistoriska markörer bidrar kyrkogårdens strukturer och tydligt avläsbara historiska lager till viktiga dokumenthistoriska värden.

Inom den äldre kyrkogårdens kvarter finns de äldsta och mest värdefulla gravvårdarna. En gravvård, den von Rosenska gravkammaren, är kulturhistoriskt värdefull även ur socialhistoriskt, stilhistoriskt samt teknikhistoriskt perspektiv.

Samhälls- och socialhistoriskt värde

Några av gravvårdarna och gravstenarna har en monumental karaktär och speglar ett samhälle med starka individer, där jordinnehav gav status och skapade hierarkier. Här finns både storbönder och småbrukare obesuttna och herrgårdsfolk från Råbelövs gods. Gravvårdarna ger ett samhälls- och socialhistoriskt perspektiv på det agrara samhället. Genom att studera kyrkogårdens gravvårdar får man kunskap om bygdens historia. Kyrkogården har därmed mycket viktiga samhällshistoriska, personhistoriska, pedagogiska och kulturhistoriska värden.

Eftersom Fjälkestads församling ligger i en utpräglad jordbruksbygd är många av de gravsatta personerna lantbrukare, bönder eller åboar. Även titlar som torpare, hemmansägare, husägare och inspektor förekommer. Bland yrkeskategorier knutna till industriella näringar i området såsom krutbruket i närliggande Torsebro framträder titlar som industriägare, verkmästare, dammvakt, disponent. Akademiska titlar är medicine doktor och agronom. Kyrkans män representeras av kyrkovärd, kyrkoherde och kantor medan godset anställda var trotjänaren och betjänten. Övriga yrken och titlar visar traktens mångfald av egna företagare och handlare, hantverkare, snickare, stenhuggare, byggmästare, grosshandlare, trafikbilägare, fabrikör samt offentligt anställda som kriminalkommissarie, häradsdomare och kronofjärdingsman. Den kanske ovanligaste titeln är dock ”trafikbilägare” en ägare av fordon som nyttjas i näring (taxi).

Upplevelsevärden, miljöskapande värde

Kyrkogårdens placering i Fjälkestad gör den viktig för bymiljön och dess kulturhistoriska sammanhang. Byn har en utsträckt, spridd bebyggelse med inslag av gamla husmanshus, villor, äldre skolbyggnader och lantgårdar samt växtanstalt. Tomten är begränsad av odlingslandskapet i väster men omges bebyggda tomter mot övriga vädersträck. Kyrkogårdens lummiga trädrum skapar ett stort grönt rum i bystrukturen.

Identitetsvärde

Kyrkogården är en viktig symbol för Fjälkestad och den sockenstruktur som grundlades under tidig medeltid, senare modifierad genom sammanläggningar. Församlingens centrum är fortfarande kyrkan och de församlingslokaler som är inrymda i den norra delen av kyrkan. Därför är kyrkomiljön en symbol för bygden. Som begravningsplats har kyrkan och kyrkogården en stark länk till det gamla jordbrukssamhället.

Kontinuitetsvärde

Kvarteren söder om kyrkan och strax norr om kyrkan utgör den gamla kyrkogården. De äldsta och mest praktfulla gravstenarna står här. Insprängt finns även nyare gravar med flera påtagliga inslag av klassicistisk tradition och materialtradition. Närheten till stenbrotten i Östra Göinge; Vånga, Bjärlöv och Häggshult har bevarat stenvalet i nya gravvårdar. Den äldsta kyrkogårdsdelen är förknippad med höga traditions- och kontinuitetsvärden.

Gravplatsdokumentation

De kulturhistoriskt mest värdefulla gravvårdarna finns i den äldre del som omger kyrkan. Här finns flera äldre gravstenar som står i gräset utan inramningar. I denna del har de enskilda gravplatserna från 1800-talets mitt och senare del getts större betydelse och fått en mera ambitiös utformning som obelisker, kolonn och gravkammare.

Den nya kyrkogården är mycket mer enhetligt utformad vad gäller gravplatser och dess gravvårdar som är mer underordnade den allmänna planläggningen och därför mera uniforma. De gravvårdarna som i flera fall står ensamma i gräsytan kan sägas ha förlorat väsentliga delar av ett sammanhang. Men eftersom de tillhör kyrkogårdens äldre del med längst kontinuitet får denna del ändå anses ha kulturhistoriska värden knutna till den långa traditionen som begravningsplats.

Vården och underhållet av våra begravningsplatser är ett långsiktigt arbete och denna vård- och underhållsplan utgör därför inte ett slutgiltigt dokument för kyrkogårdens bevarande. De kulturhistoriska värdena ändras med tiden liksom vår tolkning av dem. Utifrån den generella beskrivningen och värderingen av gravplatsernas karaktär på kyrkogården som ges i denna vård- och underhållsplan har församlingen sedan möjlighet att ta ställning till ytterligare gravstenar som man vill bevara eller återanvända på kyrkogården.

De enskilda gravvårdarna utgör en viktig del av kyrkogårdsmiljön och har betydelsefulla miljöskapande värden. Tillsammans med kyrkogårdens strukturskapande delar såsom häckar, murar och gångar ger de kyrkogården dess specifika karaktär.

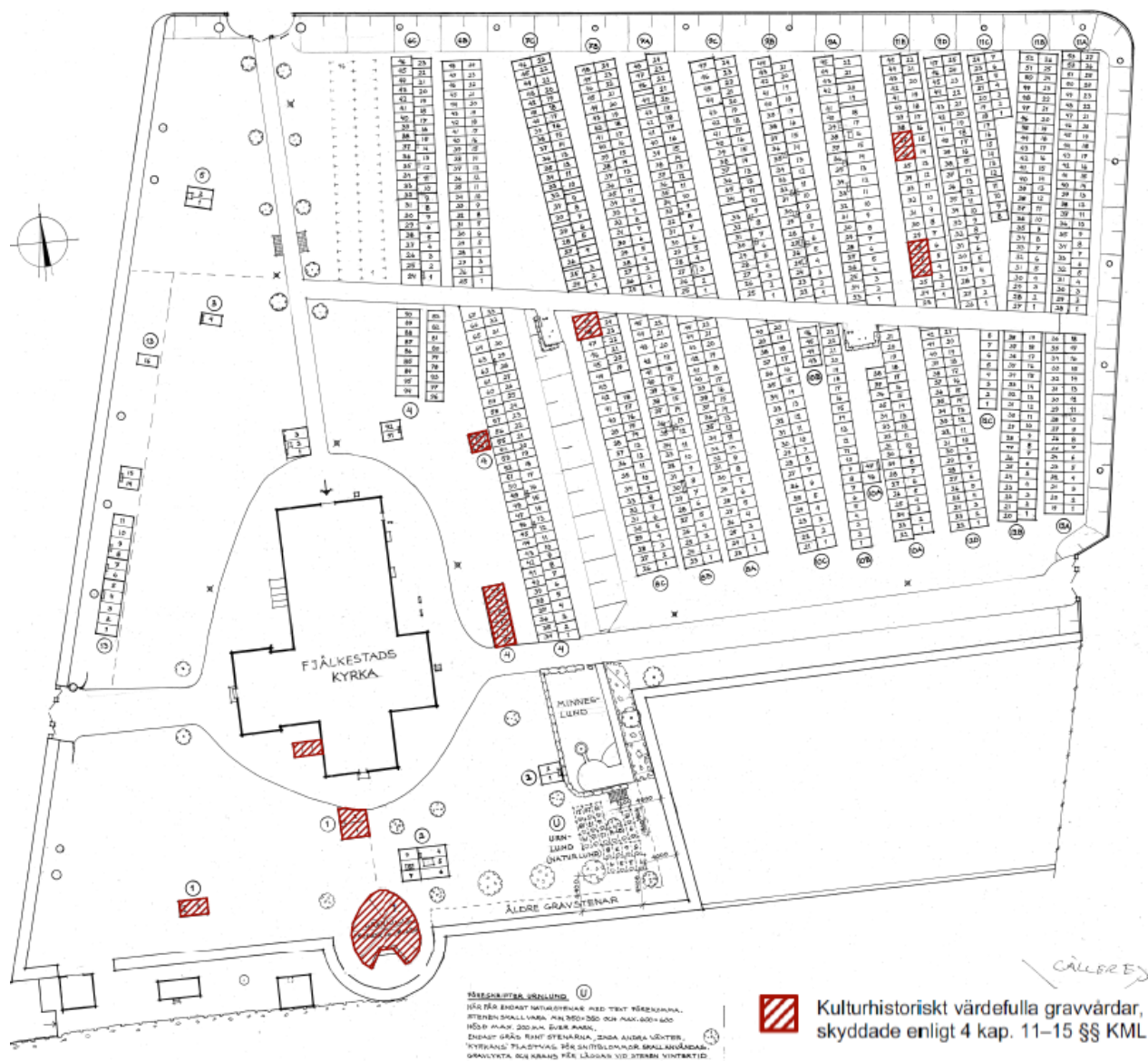
Kriterier för bedömning av gravplatserna och dess gravvårdar

Dokumentation och beskrivning utgör underlag för urval av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar. Representativitet är ett viktigt kriterium för bedömning av gravvårdarnas kulturhistoriska värde. Andra gravvårdar har valts ut för att de är tidstypiska eller har ett högt personhistoriskt eller lokalhistoriskt värde. Gravstenens inskrift kan ha ett socialhistoriskt värde genom vad som berättas om titlar, status, gårds-tillhörighet eller gravvårdstraditioner. Gravstenarnas inskriptioner speglar också individernas och könsrollernas status i sin tid. Individernas status och roll i samhället går ofta att utläsa i gravvårdarnas inskrifter.

Vård- och underhållsplanen dokumenterar och beskriver ett urval av gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla. Gravvården omfattar både gravstenen, omgärdningen och vegetationen. Kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar bevarade på sin plats, och som tillfallit upplåtaren på grund av att gravrätten upphört, är skyddade som fast anordning på begravningsplats.

Sammanfattningsvis har urvalet på Fjälkestads kyrkogård gjorts utifrån följande kriterier:

- Gravplatser/gravvårdar med tids- och stiltypiska drag.
- Utformningskvalitet, material eller teknikhistoriskt värde.
- Person- eller lokalhistoriskt viktiga gravvårdar.
- Yrkestitlar eller titlar som har intresse ur lokal- eller socialhistorisk synpunkt.
- Ovanliga eller sällsynta gravvårdar.

Kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar.

Fredrik von Rosens gravkammare (från 1846)

Von Rosenska gravkammaren

Den von Rosenska gravkammaren ligger vid den gamla kyrkogårdens södra gräns och vänder sig mot söder där en halvcirkulär utbuktning gjorts i den meterhøga kyrkogårdsmuren av kluven gråsten. Graven är en ovalt skålformad jordgrav med gräsväxt som även har vitklöver, smörblommor och tusensköna. Gravstenen mot söder har formen av en igensatt portal med fronton, listverk stentavla och smidesgaller. Den krönande frontonen har inskriptionen "FREDRIK von ROSEN. DÖD DEN 20 JUNI 1846" är utförd i lokal grå granit. Stentavlan som täcker ingången har inskriptionen HVAD SAGA DE FREDLIGA VÄRDAR. HVAD ÄR DET SOM RUNORNA LOFVA. DE SÄLLA SOM BO I GUDS GÅRDAR DE ÄRO EI DÖDA: DE SOFVA. Texten är hämtad från psalmen "Nu tystne de klagande ljuden" nuvarande vers 2 i J O Wallins version ur 1819 års psalmbok.

Kulturhistoriskt värde:

Graven framträder som original med sin senklassicistiska utformning och utgör ett i Skåne relativt unikt exempel på gravkammare i en jordkulle utformad för en godsägare. Utformningen har en kraftfull, konsekvent gestaltning med profilering och dimensionering som pekar på gestaltning av en kvalificerad kraft.

Vårdbehov:

Gravvården har behov av förstärkt underhåll främst genom att de nedersta två stenar förskjutit sig och öppnat för möjligheten till frostsador. Vegetationen på gravkullen, i fogar, i fronten och den avrundade kyrkogårdsmuren bör hållas efter och beskåras. Marknivån bör sänkas med 15-25 cm framför fronten. Smidesarbetet bör avrostas och infästningsdelarna undersökas för att undvika framtida rostsprängning av naturstenen. Naturstensdelarna som har omfattande påväxt av alg-lava samt smuts bör vid behov högtryckstvättas med varmt vatten.

Gravvården 70-75 i kvarter 4 (från 1913)

Gravvården 70-75 i kvarter 4 finns strax öster om kyrkobyggnaden och utgör en separat del av kvarter 4, ett stycke närmare kyrkan än övriga gravvårdar i samma kvarter. Graven består av tre gravstenar av polerad svart diabas som står i en grusad stenram med två tujabollar, kinesiskt kärleksörts samt perenner av begonia, pelargon och petunia. Gravvården i mitten är högre än de två flankerande gravvårdarna. Gravstenen är placerad på ett fundament av grå granit med en profilerad sockel och ett textparti som kröns av hög stenskiva med välvd avslutning och vingar samt ett band av akandusslingor och ett kors inskrivet i en cirkulär fördjupning. Textstenens inskription står mellan två kolonnetter i ljusgrå marmor med korintiska kapitäl och baser samt med akroterion. Texterna på de tre gravstenarna:

Den södra gravvården.

”Åke Nilsson

6/4 1798 17/5 1889

Nilla Persson

5/5 1816 7/4 1879

UPPR 1913”

Den mittersta gravvården.

”INDUSTRIÄGAREN

A. ÅKESSON

RÖETVED

1.OKT. 1844 3 MAJ 1913.”

Den norra gravvården.

”Oscar Olsson

15/12 1885 21/3 1950

Sigrid Olsson

1/3 1887 31/7 1969.

Kulturhistoriskt värde:

Vården 70-75 har lokalhistoriskt värde som gravminne över en ägare av stenindustri, en betydelsefull näring i trakten. Utformningen är tidstypisk i nationalromantik med lokal sten och med en puristisk, klassicistisk dekor. Gravvården är i sin helhet bevarad med sin ursprungliga utformning.

Vårdbehov:

Gravvården är i gott skick. Rengöring av stenens yta och textparti ökar läsbarheten.

Gravvård vid kyrkans östra sida (t.v. på bild).

Beskrivning:

Gravvården vid kyrkan östra sida är en gravsten av kalksten med utbredd gren-ornerad bas, ovalt textparti omgiven av kolonetter med profilerat krön och strålsol. Stenen som är lav och mossbelupen har betydande exfoliering och bompartier som gör texten svårläst. "Svensdotter" och året "1836" kan tolkas.

Kulturhistoriskt värde:

Graven är ett vackert exempel på en klassisk, romantisk gravvård från empiretiden och framträder tidstypisk med oval, kolonetter och svängt krön.

Vårdbehov:

Hällen har stark påväxt av lava, mossa och smuts och bör rengöras försiktigt. Exfolierade partier bör fästas varefter texten bör dokumenteras och texttolkas.

Gravvårdar nr 1-3 i kvarter 1 vid kyrkans södra sida

Beskrivning:

Gravvårdarna är utförda av grå granit som obelisk respektive kolonn på sockel av en kubliknande sten. Texten på den kolonnformade gravstenen; Kyrkoherden JOHAN THERNSTRÖM 1803-1882 och hans hustru A.C. Thernström 1805-1885. Texten på den obeliskformade gravstenen; NILS TRUEDSSON 1812-1878 OLU OLSDOTTER 1823-1920.

Kulturhistoriskt värde:

Gravvårdarna präglas av tidens preferenser för arkitektoniska element och framträder idag som vertikala solitärer i den öppna gräsyta.

Vårdbehov:

Gravvårdarna är utförda av lokal granit och är i gott skick.

Gravvård 76 och 77 i kvarter 4

Beskrivning

Denna gravvård består av två gjutjärnsplattor med textrelief och symbolbild i form av hälsande händer ligger i gräsytan. Gravvården utförd för medicine dr Pehr Guldbrand Hagström 1767 – 1838 och hans hustru Anna Cath Wauth 1785-1854 präglas av en senklassicistisk/empire utformning

Kulturhistoriskt värde:

Gravvården är ett unikt exempel på församlingens begravningsplatser med gjutjärnsplattor liggande i gräsytan. Utformningen med text- och bildrelief framträder pregnant och tydlig trots omfattande påväxt av gulmossa och lava.

Vårdbehov:

Gravvården är starkt angripen av gulmossa och lavpåväxt samt av rost och bör borstas ren, rostskyddsbehandlas och rostskyddsmålas.

Beskrivning

Denna familjegrav för familjen Nilsson och består en stor gravstenen utförd i svart polerad diabas med sockel, stenram, pollare av granit i råkopp samt järnkedjor. Gravens yta har ljusgrå singel.

Kulturhistorisk värde:

Gravvårdens som är utförd kring 1920 präglad av klassicistisk enkelhet och har bevarats väl. Herr Nilssons namn är skrivet som en namnteckning. Vården är väl bevarade med sin åldrade karaktär med lavpåväxt.

Vårdbehov

Gravvården är i gott skick, beväxt med lav som gett en vacker åldrad karaktär och som inte utgör något vårdproblem.

Gravvård nr 34-36 i kvarter 11E

Beskrivning:

Den Palmbladska familjegraven framträder i den lokala diabasstenen med sin stenram och gravsten i råköpp med en finhuggen utsmyckning av palmblad och inskriptionstavla med C A Palmblads namnteckning 1860-1936 och hustru Olivia Palmblad 1866-1915 och sonen Everts 1906-1969 namn i versaler av polerad text och ram.

Kulturhistoriskt värde:

Den välbevarade familjegraven framträder som ett vacker och pregnant exempel på senjugend i den robusta nordiska form som präglar samtidens design.

Vårdbehov:

Gravvården saknar vårdbehov och är utförd av den lokala sten, diabas som har bästa förutsättningar en varaktig gravvård.

Gravvård nr 25-28 i kvarter 11E

Beskrivning:

Denna gravvård är uppbyggd av grå Bjärlövsgranit med stenpelare och metallrör samt grind med galler. Gravstenarna är av slät röd Vångagranit insatta i ramar med svängd överkant och blomsterdekor. Texten är på sidornas stentavlor anger "Werkmästaren Wilhelm Lundahl, 1861-1939." respektive "Hustrun Johanna Lundahl 1866-1933". Den stora stentavlan i mitten har en dekor med hälsande händer och texten "FRÅN VÄNNER I U.S.A.".

Kulturhistoriskt värde:

Graven är ett fint och välbevarat exempel på den robusta gravutformning, klassicerande gravform med växtmotiv som växer fram under mellankrigstiden. Stenvalet är lokal granitsten och texten "FRÅN VÄNNER I U.S.A." visar bygdens kontakter med utvandrande svenskar i Amerika.

Vårdbehov

Gravvården är utförd av stark lokal granitsten och är väl bevarad. Inga egentliga vårdbehov föreligger. Stenen är mossbelupen men inte i behov av rengöring ur vårdsynpunkt.

Vid kyrkans västra fasad ligger två gravstenar av kalksten med text och symboler i lågreliet. Gravstenarna från 1700-talet har svårsläst text ned nedsliten yta som visar att de tidigare legat som gravhållar i kyrkorummet. Gravstenarnas yta bör rengöras, dokumenteras och skyddas med tak.

Biologiska värden

Kyrkogården i Fjälkestad är en grön oas som bidrar till den biologiska mångfalden i området. Ur ett biologiskt perspektiv är det träd, häckar, grusytor och gräsytor som är de mest intressanta komponenterna. Kyrkogården erbjuder en mera stabil livsmiljö än omgivningarna utanför. Därför är det av stor vikt för befintliga naturvärden att nuvarande förhållanden hålls i jämvikt och att de gröna strukturerna tas om hand på ett väl planerat sätt så att stora förändringar undviks. Med enkla medel kan man även utveckla kyrkogårdens betydelse för vilda växter och djur. Värdebeskrivningen tar utgångspunkt i inventeringen av biologiskt material. Arter vi finner ger oss en uppfattning om hur kyrkogården och platsens ekologi fungerar och mår.

En bedömning av ett områdes naturvärde syftar till att idag och i framtiden bevara och återskapa den biologiska mångfalden. Bedömningarna bildar underlag vid planering, åtgärder och naturskydd. Det finns olika strukturer t.ex. gamla träd, död ved, gräs- och grusytor samt blomrikedom. Miljöfaktorer som påverkar naturvärden positivt är exempelvis mikroklimat, beskuggning och solexponering samt ytligt grundvatten.

Kyrkogården är både en plats för mänsklig vila och ett grönområde, fristad för växter och djur. De bidrar till upplevelsevärde, rekreation och folkhälsa. Besökare på kyrkogårdar, vanligen

sörjande människor, möts av en plats som sjuder liv och skönhet, av fågelsång, frodig grönska, insekter, fjärilar och blommor. Det är en miljö med läkande inverkan som kan skänka tröst.

Kyrkogårdens egenskap av en fast och stabil plats är således betydelsefull för den biologiska mångfalden. En aktiv och omtänksam skötsel bidrar till kontinuitet för det biologiska livet på kyrkogården. Inspiration för en sådan förvaltning av värdena finns i Gröna Postillan och Svenska kyrkans miljödiplomering för en hållbar utveckling, två skrifter om det vilda på kyrkogården, samt skriften Kyrkogården – Noas ark för djur och växter, om kyrkogårdens biologiska värden, ett samarbete mellan Svenska kyrkan, Naturvårdsverket och Naturcentrum AB.

Naturvärden

Fjälkestads kyrkogård bildar en intressant och värdefull livsmiljö med sina träd, kyrkogårdsmur, gravkvarter, gravvårdar, grusgångar, häckar, grusgångar, gräsytor, trappor, kompostplats och byggnader. Täckningsgraden mellan olika biotyper på kyrkogården visar att täckningsgraden av grå- respektive grönytor är relativt ojämnt fördelad. Gråytorna som består av grusytor på gångar och grusade gravvårdar är en mindre del medan merparten är grönytor, gräsmattor, häckar och träd.

Grusgångar och gravvårdar bidrar till en värmeutstrålning som är gynnsam för djurlivet. Inom grönyttorna ingår även dagvatten och sammanhängande träd- och häckstrukturer samt de vildvuxna ytterområdena med inslag av träd, busk- och markskikt som är gynnsamma habitat för djurliv. Stora lindar fungerar som en fin insektsdragare i juli månad när blommande träd skapar rikligt med nektar och lockar till sig pollinerare. Buskar, häckar och träd ger skydd, foder och boplatser för många djur. Idegran och tuja ger om hösten bär till fåglar och insekter. Den relativa lummigheten gör att flera fågelarter håller till på Fjälkestads kyrkogård.

Fördelningen av skugga och sol varierar och därmed finns en mängd olika mikroklimat. Blomning över året i både träd, busk- och markskikt skapar goda, varierade förutsättningar för bin, humlor,flugor och fjärilar som behöver nektar, pollen och frukt som föda. Sådan artrikedom främjar även fågelbeståndet på kyrkogården.

Valet av växter och arter är knutna till vår kultur och vår historiska skötsel av marken, det biologiska kulturarvet: djur- och växtliv anpassat till mänskliga aktiviteter och lever i symbios. För många känsliga och hotade arter är kyrkogården en viktig fristad. Den lockar även vilda arter och kan för dessa utvecklas som en spridningskälla för både växter och djur. I ett förändrat och industrialiserat jordbrukslandskap har kyrkogården en särskild uppgift som artbank, något som kan förstärkas med faunadepåer. Vård- och underhållsplanen föreslår sådana åtgärder. Naturliga livsmiljöer i form av gamla träd, ängsmarker och åkerholmar som gradvis försvunnit ur det omgivande landskapet kan i liten skala återskapas på kyrkogården.

Kyrkogårdens träd i Fjälkestad är många och av olika ålder. Här finns t.ex. lind, skogslönn, hängbjörk och tulpanträd. Bland vintergröna växter finner vi cypress, tuja, buxbom, idegranar. Särskilt viktig ur både biologisk och estetisk synpunkt är de gravvårdarnas geometriska formationer och den norra gångens tujor och idegranar.

Naturvärde

Fjälkestads kyrkogård är en grön yta med betydelse för den biologiska mångfalden i området. Omgivande biltrafik på landsvägen mot norr, öster och väster om kyrkan har dock en viss negativ påverkan på den biologiska miljön genom avgaser och för ljudnivån på kyrkogården.

Sett ur ett biologiskt perspektiv är det träd, häckar, grusytor och gräsmattan invid kyrkan som är de mest intressanta komponenterna. Kyrkogården erbjuder en långt mer stabil livsmiljö än omgivningarna utanför. Därför är det av stor vikt för befintliga naturvärden att nuvarande förhållanden hålls i jämvikt och att de gröna strukturerna tas om hand på ett väl planerat sätt så att stora förändringar undviks. Med relativt enkla medel kan man även utveckla kyrkogårdens betydelse för vilda växter och djur. Se vidare under förslag till åtgärder.

KYRKOGRÅRDEN I FRAMTIDEN

Utvecklingsplan

Strategier och målsättning

Fjälkestads kyrkogård ger ett öppet intryck med sin storslagna gräsyta, rader av gravvårdar och med den gamla kyrkan i bakgrunden. Omgivande ram av kyrkogårdsmur, grindar och välväxta almar förstärker detta intryck. Grundstrukturen med långsmala kvarter och gångar har sin grund i kyrkogårdens utvidgning på 1890-talet. Bilder från 1900-talets mitt visar tätheten i utnyttjandet av dessa kvarter för jordbegravning. Minskande antal församlingsmedlemmar, förändrade gravsättningsformer, återlämnande och återtagande av gravplatser har lett till en utglesning av denna tidigare så täta bild. Gravstenar tas bort och gravyrtorna sås in med gräs.

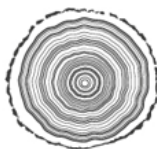
Ur strategisk synpunkt bör man uppmuntra att nya kistgravar placeras inom kvarteren centrala kvarter och närmast kyrkan för att bevara täthet i denna del och samtidigt tillåta en större parkliknande öppenhet längre ut. Åtgärderna bör uppmuntra återanvändning av äldre stenramar och gravstenar. Större växtmaterial, formklippta solitärbuskar och träd samt häckar kan med fördel behållas. Ny växtlighet kan med fördel följa etablerade former såsom klippt tuja, cypress och idegran vilket stärker områdets enhetlighet, karaktär och egenart.

Planen skall vara ett hjälpmedel som i den dagliga vården och i konkreta insatser successivt bidrar till att utveckla kyrkogårdens olika delar. På motsvarande skall större och mindre utvecklingsprojekt bidra till denna utveckling genom t.ex. säkring och istandsättning av gravvårdar, nyplantering av träd, igenläggning av gångar, information och skyltar m.m. Förslag visas ang. förenklingar av skötseln för växttytor, öka tillgängligheten, säkrad biologisk mångfald, kulturhistorisk upplevelse och läsbarhet, egenart och estetiska kvaliteter på kyrkogården.

Komplettering av träd, häck och allé.

Den äldre kyrkogårdens trädram, sorgeträd och allé bidrog till kyrkogårdens historiska läsbarhet. Den gamla kyrkogårdens omfattning tydliggjordes liksom vägen från öster till kyrkans gamla huvudentré i öster. Alla dessa träd har tagits ner liksom trädramen i gränsen kring den gamla kyrkogården mot öster och väster. Vad som finns kvar är de stora och välväxta lindarna i gränsen mot norr och öster. De borttagna träden bidrog till kyrkogårdens förtätning och till variation. Dagens alltför öppna och uniforma karaktär skulle kunna brytas ned genom återplantering av allén och av träden kring kyrkan. Vård- och underhållsplanen föreslår därför att nya lövträd åter planteras i den gamla kyrkogårdens gräns liksom det väl placerade sorgeträd strax nordost om kyrkogården planteras som en viktig solitär på en punkt synlig från en stor del av kyrkogården. Det skulle återge något av kyrkogårdens särprägel.

De stora gräsytor som omger kyrkan på västra och södra sidan kan ges en enklare skötsel, övergå till ängskaraktär och klippas under perioden efter midsommar. Dessa ytor är en framtida resurs som kan användas för nyplanteringar av t.ex. prydnadsrosor och vertikala inslag som träd, häckar, buskar som bidrar till att skapa ökad rumslighet. På sikt kan olika behov som t.ex. utbyggnad av minneslunden bidra till sådana tillägg och utveckla det finstämda lager av växlighet som finns i den nuvarande minneslunden. Växtmaterial som främjar djurlivet och biologisk mångfald bör också väljas. Samlade partier kan även utvecklas som inspiration ur bibeln och bilda ”den bibliska trädgården” etc. Redskapsstället mot väster kan kompletteras med tujahäck på samma sätt som den i öster

Skånska Träd																										
Upprättad av: Axel Martinsson			TRÄDINVENTERING														TRÄDVÅRDSPLAN									
Trädnummer	 SKÅNSKA TRÄD TRÄDVÅRDARE Trädart/sort	Friväxande	Alléträd	Står i gräsyta	Står i plantering	Står på hårdgjord yta	Frisk	Lätt skadat	Svårt skadat	Stamskada - bark	Hål i stam	Svamp på stam	Svamp på marken/ i rot	Svampangrepp i stam	Torra grenar	Kronutglesning	Ingen åtgärd	Avlägsna döda & skadade grenar	Avlägsna vattenskott	Avlastning	Kronstabilisering	Uppbyggnadsbeskrivning	Avverkning om 5 år	Avverkning om 10 år	Avverkning omgående	
1	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
2	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
3	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
4	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
5	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
6	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
7	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
8	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
9	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
10	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
11	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
12	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
13	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
14	<i>Tilia /Lind</i>		x	x			x												x							
15	<i>Acer platanoides / Skogslönn</i>	x		x			x															x				
16	<i>Acer platanoides / Skogslönn</i>	x		x			x															x				
17	<i>Betula pendula "Youngii" / Hängbjörk</i>	x		x			x															x				
18	<i>Betula pendula "Youngii" / Hängbjörk</i>	x		x			x															x				
19	<i>Betula pendula "Youngii" / Hängbjörk</i>	x		x			x															x				
20	<i>Liriodendron tulipifera/Tulpanträd</i>	x		x			x															x				

• **Avlägsna döda & skadade grenar**, skall göras omgående för att säkerställa trädets vitalitet.

☐ **Avlägsna vattenskott**, skall göras omgående.

☐ **Avlastning och kronstabilisering** redovisas vid varje aktuellt tillfälle.

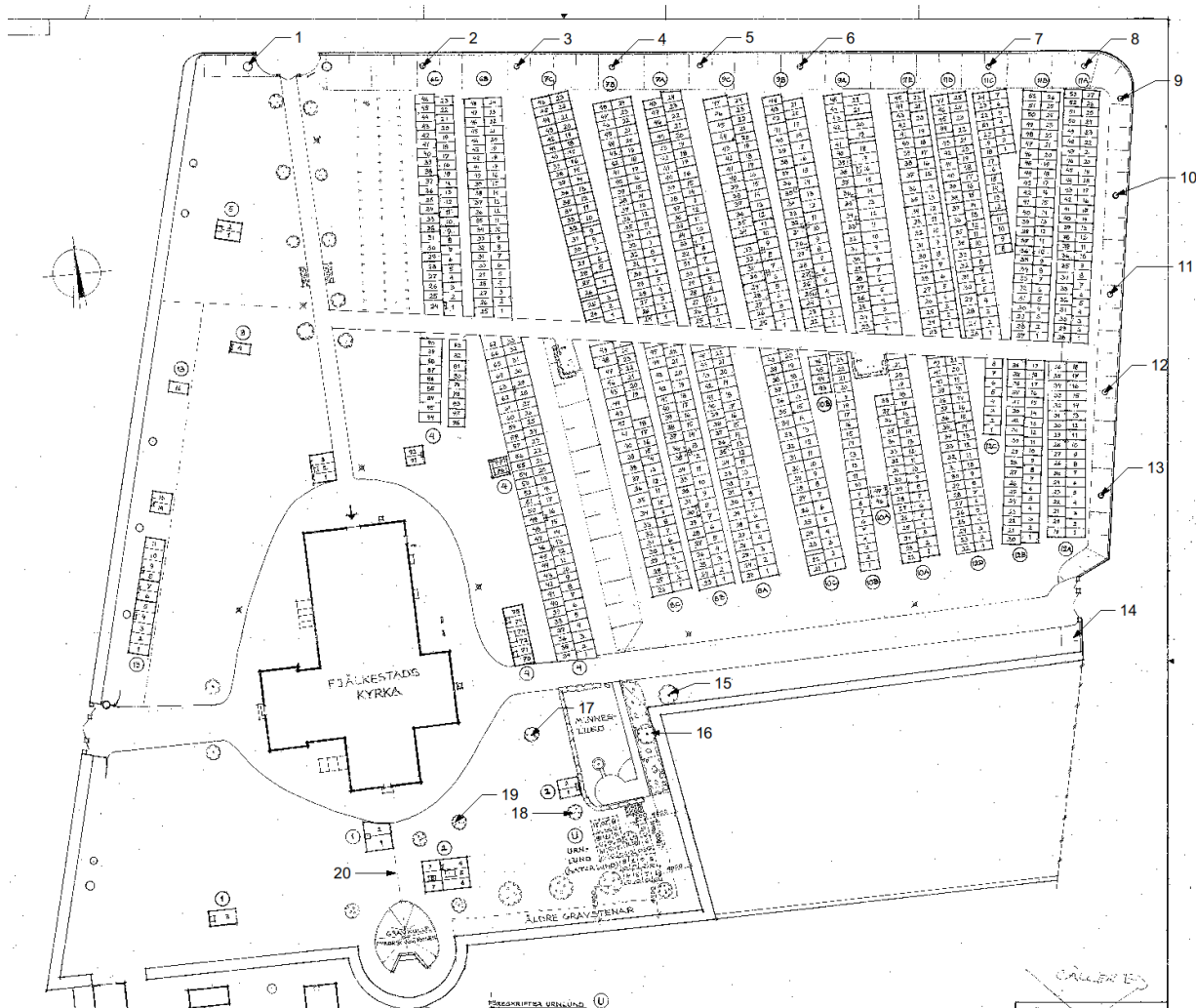
☐ **Uppbyggnadsbeskrivning**, skall göras omgående för att säkerställa trädets utveckling i en positiv riktning.

☐ **Avverkning inom 5 respektive 10 år**, är rekommendationer satta för att underlätta planering. Kan handla om riskfyllda träd eller träd som behövs för att hjälpa "viktigare" träd att etablera sig.

☐ **Avverkning omgående** handlar om direkt farliga träd eller träd som måste bort för att ge plats åt nya träd.

☐ **Tidpunkt** för åtgärd anpassas till den för trädet lämpligaste tidpunkt/växtsäsong.

☐ **Val av nytt växtmaterial** fordrar sakkunnig medverkan och styrs av är en rad olika faktorer som måste vägas in vid ett växtval. Gör en analys av växtplatsen, klargör syftet med trädet,

Trädregistrering, nummer.

Gräsklippning

För att reducera gräsklippningen på kyrkogården kan stora ytor mot väster och söder övergå i blomsteräng. Denna förenkling kan på sikt även utökas för delar av ytorna mot norr och öster. Genom återtagande och igenläggning kommer gravkvarter att gradvis försvinna varför större sammanhängande ytor bildas som på sikt kan skapa förutsättningar för en mjukare övergång mellan äng och klippta ytor samt med enstaka gångvägar genom ängsgräset. Genom att gräset slås efter blommornas fröningsperiod behålls karaktären av blomsteräng. Låt därför gräset växa fritt under våren och sommaren och slå efter blomstrens fröperiod. Låt det ligga kvar och fröa av sig innan det transporteras bort. Var sparsam med gödning och kalkning.

Gravvårdar

Tillvaratagna gravvårdar är idag samlade längs sydöstra gränsen, relativt tätt. Samlingen av sten är av stort lokalt värde och bör ordnas, t.ex. i gravstenstyper såsom på Österslövs kyrkogård alternativt kronologiskt. Ytan för ett framtida lapidarium bör även kunna utökas västerut och bli en intressant samling av estetiskt ordnade gravstenar, stående och liggande mot kyrkogårdsmuren. Ett rimligt respektavstånd på cirka tio meter bör etableras i förhållandet till den von Rosenska gravkullen.

Tillvaratagna gravstenar står lutande mot kyrkogårdsmuren på ett sätt som utgör en riskfaktor. Det är viktigt att gravvårdarnas läge säkras så att de inte utgör en fara för lekande barn. Dessa gravvårdar bör säkras.

Gravstenhällar av kalksten och granit som ligger och står placerade runt kyrkobyggnaden bör ges en ur vårdsynpunkt bättre placering i ett framtida lapidarium så att de skyddas från snö- och frostpåkänningar. Flera äldre gravvårdar kring kyrkan visar frysskador och spår av vittring. Den von Rosenska graven visar utfrysning av de två nedre stenarna mot öster. Se upp med vegetation och rötter i murverket. Vegetation på den halvcirkulära kyrkogårdsmuren bör avlägsnas. Gravstenar som ligger i mark på kyrkans västra sida bör kontrolleras avseende avrinning. En stående gravsten i hörn på kyrkans östra sida har vittring av läsbar text som snarast bör åtgärdas av konservator.

Generellt bör de gamla gravplatserna vårdas, underhållas och förnyas med utgångspunkt i ursprunglig uppbyggnad vad det gäller material och metoder samt växtmaterial. I första hand bör gravvårdarna bevaras på sin ursprungliga plats.

Äldre familjegravar med stenramar förekommer på kyrkogården. När sådana gravvårdar återlämnas bör man överväga att vidmakthålla dessa karaktärsbildande element som de är alternativt återanvända dem med bibehållna stenramar. Nya trender för gravvårdar ger en ny karaktär åt kyrkogården och föreslås att placeras i den östra och norra delen av kyrkogården. Betongsten och olika kompositmaterial saknar tradition på Fjälkestads kyrkogård och bör hanteras restriktivt.

På gamla kyrkogården förekommer flera äldre gravvårdar med lavväxter och smuts. Problemet är inte så stort på Fjälkestads kyrkogård eftersom huvuddelen består av hållbar lokal sten av granit eller diabas. Ett fåtal äldre gravstenar är av kalksten eller av marmor som har vittringsproblem och som bör åtgärdas genom rengöring samt konservering. På de få gravvårdar som har gjutjärn eller smidesarbeten finns korrosion med hotande frostsprängning och spjälkande skikt. Dessa gravvårdar bör ges ett förstärkt underhåll genom att rengöras, rostskyddsbehandlas och målas.

Vård- och underhåll

Vården och underhållet av våra begravningsplatser är ett långsiktigt arbete och denna vård- och underhållsplan utgör därför inte ett slutgiltigt dokument för kyrkogårdens bevarande. De kulturhistoriska värdena ändras med tiden liksom vår tolkning av dem. Utifrån den generella beskrivningen och värderingen av gravplatsernas karaktär på kyrkogården som ges i denna vård- och underhållsplan har församlingen sedan möjlighet att ta ställning till ytterligare gravstenar som man vill bevara eller återanvända på kyrkogården.

Gravinnehavarens skötsel av den egna graven bidrar aktivt till bilden av en välskött kyrkogård. Därför är placering och utrustning av vattenposter, redskapsställ och avfallskärl viktiga. På Fjälkestads kyrkogård finns sådan utrustning på två platser längs kyrkogårdens huvudaxel. Utrustningen bör regelbundet kontrolleras och uppgraderas vid behov.

Bevara småskaligheten i minneslunden

I minneslunden har nya begravnings seder funnit en väl avvägd form med en stilla plats i avskildhet och gravvårdar i gräsytor. Vegetationen har bäddat in platsen och skapat hög grad av intimitet. Det är viktigt att vegetationen i framtiden hålls tillbaka och att den småskalighet som präglar den lilla minneslunden och dess växtval kan vidmakthållas. Målet bör vara att bibehålla en plats präglad av både ljus, öppenhet och slutenhet samt avskildhet mot omgivningen. Eventuellt kan lunden kompletteras med porlande vatten eller en vattenspegel.

Biologisk mångfald, djur och växtmaterial

När sammanhängande partier av återlämnade och återtagna gravar skapas, använd dem för plantering av rabatter, som rumsbildande element och för biologisk mångfald. Använd gärna traditionellt växtmaterial, redan etablerat på kyrkogården, såsom tuja, idegran, cypresser till häckar och solitärer. Vid val av växter för plantering i rabatter och på gravvårdar kan man gärna välja sorter som innehåller större andel nektar och pollen för att gynna insekter. Blåstjärna, buxbom, gul fetknopp, trädgårdshyacint, kaukasisk förgätmigej, ljung, krokus, liljekonvalj, pärlhyacint och kärleksört är bra exempel. De flesta kryddväxter är också rika på nektar liksom vårblommor som vintergäck och lungört. Tänk på att vilda växter med blommor i gräsmattan berikar biologisk mångfald och kyrkogården visuellt. Kompostera allt komposterbart växtmaterial.

Låt gärna något ihåligt och gammalt träd stå kvar för att främja djur- och insektslivet. Häng upp holkar för fåglar och fladdermöss i träden. Undvik spik eller skruv. Beskrning av häckar och träd bör undvikas mellan mars och juni månad då det kan finnas fågelbon i grenverket.

Vegetation och buskar i och vid minnes- och urnlunden präglas av småskalighet och mångfald som bör bevaras. Se upp och håll tillbaka växtmaterialet så att utbredningen begränsas och att en väl avvägd balans mellan sluten avskildhet och intimitet samt ljus och frisk öppenhet mot kyrkobyggnaden i väster kan vidmakthållas.

Förbättrad tillgänglighet

Grindar till kyrkogården bör kompletteras med öppningsfunktion för funktionshindrade. Alla entréer skall ha minst 1 m fri öppningsbredd.

Gångar av singel bör underhållas med fast ytskikt som underlättar trafik för rörelsehindrade och rullstolsburna. Gravar som ligger i gräsytor bör ges motsvarande tillgänglighet liksom ytor som har betongsten. Särskild uppmärksamhet ägnas åt tröskelövergångar mellan olika material. För att underlätta för synskadade bör alla föremål som permanent eller tillfälligt sticker ut i gångytor undvikas. Huvudstråk på kyrkogården bör kompletteras med beläggning som förses med kontrastmarkering för synskadade.

Idag är endast den norra kyrkogången belyst. Belysningen är sparsam och ger svagt ledljus för gångytor i mörker. Man bör i framtiden ur tillgänglighetssynpunkt överväga belysning på viktiga gångytor, som lyser upp gångvägar på motsvarande sätt.

Information och tillgänglighet

Kyrkogården bör kompletteras med skyltar som ger information om kyrkan och kyrkogårdens historiska utveckling, faktainformation om skötsel, regler och förhållningssätt samt om krisberedskap på kyrkogården. Skyltarna bör utformas med god läsbarhet och i beständiga material, vara belysta och innehålla punktskriftsinformation för synskadade samt placeras vid alla entréer till kyrkogården.

Se upp med grusgångar så att underlagets fastheten förblir god för personer i rullstol.

Barnkonsekvensanalys

Barnkonsekvensanalysen för Fjälkestad kyrkogård innebär att begravningsplatsen skall vara en plats där barn känner sig bekväma. Kyrkogården skall också vara förståelig ur ett barnperspektiv samt en säker plats där risker för barns liv och hälsa uppmärksammas och elimineras. På kyrkogården skall barns gravar ges samma prioritet och värdighet som vuxnas.

Säkringen av gravstenar i stensamlingen vid södra kyrkogårdsmuren är en viktig faktor för att eliminera risken för att lekande barn skadar sig.

Illustration till utvecklingsplan.

Utvecklingsplan i sammanfattning

Strategier och målsättning, vård- och underhållsåtgärder

- ☐ Vidmakthåll kyrkogårdens grundstruktur med gångaxlar, trädram och vallmur.
- ☐ Bevara och vårda de kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar samt gravvårdar med kulturhistoriskt intresse som anges i VU-planen på ursprunglig plats.
- ☐ Kontrollera regelbundet gravvårdarnas tillstånd och stabilitet, justera lutande gravstenar.
- ☐ Återanvänd gravplatser och stenramar.
- ☐ Bevara, vårda och utveckla gravstenssamlingen, lapidariet, vid södra kyrkogårdsgränsen och runt kyrkobyggnaden.
- ☐ Respektera barns rätt enligt barnkonsekvensanalysen för kyrkogården.
- ☐ Förbättra dokumentationen, lägg samman gravkartor och kontrollera förteckningar.

Gamla kyrkogården, området kring kyrkan och gången från östra kyrkogårdsentrén:

- ☐ Rekonstruera trädvegetation längs kyrkogårdens västra och södra gräns, inom 5 år.
- ☐ Rekonstruera trädvegetationen öster om kyrkan samt allén mellan östra ingången och kyrkan, inom 10 år.
- ☐ Förenkla skötseln och skapa mer parkliknade karaktär på kyrkogårdens västra och södra del, inom 10 år.

Nya kyrkogården, kyrkogårdens nord östra del.

- ☐ Förenkla skötseln och skapa mer parkliknade karaktär på kyrkogårdens östra del inom 10 år.
- ☐ Förstärk rumsligheten och kontrasten mellan äldre kyrkogård och senare utbyggnad genom att ersätta grusgångar mellan gångarna med grus, inom 5 år.

Minnes- och urnlunden.

- ☐ Bevara den småskaliga och inbäddade karaktären men håll efter vegetation och buskar.

Anläggning

- ☐ Komplettera kyrkogårdens entréer med informationsskyltar, inom 5 år.
- ☐ Förbättra kyrkogårdens tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning, inom 5 år
- ☐ Gör en plan för reparation av muren kring kyrkogården och trädutskiftning, 2015-2040.
- ☐ Utför tillgänglighetsanpassningen på grindar, gångar och belysning, inom 10 år.
- ☐ Lägg igen gångar på kyrkogårdens östra del, inom 10 år.
- ☐ Utför akuta konserveringsinsatser på kalkstensgravar omedelbart öster och väster om kyrkan, inom 5 år.

Växtlighet

- ☐ Kompostera allt komposterbart växtmaterial som kan återanvändas på kyrkogården.
- ☐ Gör en detaljerad helhetsplan för utskiftningen av trädramen. Återplantera träd 2015-2040.
- ☐ Rekonstruera trädbeståndet kring kyrkan med lövträd och ett sorgeträd.
- ☐ Behåll gärna något ihåligt och gammalt träd som får stå kvar för djurlivet.
- ☐ Häng upp holkar för fåglar och fladdermöss i träden utan spik eller skruv, inom 10 år.
- ☐ Undvik beskärning av häckar och träd mellan mars och juni månad.
- ☐ Välj planteringsväxter med stor andel nektar och pollen som gynnar insekter.
- ☐ Anlägg en särskild rabatt för insekter och fjärilar i ett soligt läge, inom 10 år.
- ☐ Behåll vilda växter och blommor i gräsmattan som berikar kyrkogårdens biologiska mångfald.

Riktlinjer för skötsel och underhåll

Skötselråden syftar till att ge vägledning om vård och underhåll av enskilda gravvårdar som inte är allvarligt skadade. För rengöring och reparation av gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde och sådana som är äldre än hundra år bör en konservator anlitas för rådgivning och reparationsåtgärder.

Målet för åtgärder är att förlänga gravvårdens livslängd med varsamma metoder, inte att återställa den som om den vore ny. Rengöring av gravvårdar av estetiska skäl kan vara önskvärd men har sällan första prioritet. Däremot kan smuts ofta vara inkörsporten till vittring av natursten. Därför bör rengöringen baseras på en undersökning, analys och förståelse för gravvården och syfta t.ex. till att göra den mera läsbar såsom att kunna avläsa en inskription eller skulptural relief.

Gravvårdar av natursten

Natursten är ett sprött material, känsligt för mekanisk påverkan som slag och stötar. I den dagliga tillsynen bör man därför ta bort vatten och snö från hållar, sopa rent dem från löv och nedfallna grenar och kontrollera så att inte sättningar bildas. Smuts och jord avlägsnas normalt med vatten. Om rengöringsmedel används bör detta ha neutralt pH-värde och vara biologiskt nedbrytbart. Rengör aldrig med risk för frost som kan förorsaka frostsprängning.

Äldre gravvårdar i sandsten, marmor och kalksten bör hanteras med särskild försiktighet. Skadade delar, sprickor och lösa delar skall åtgärdas av konservator.

Gravvårdarna på Fjälkestads kyrkogård är till stor utsträckning tillverkade av lokal sten av granit och diabas som har god hållbarhet och livslängd.

Påväxt av alger, lavar och mossor

Biologisk påväxt kan vara misspydande och göra inskriptioner svårästa. Vissa lavarter är aggressiva mot natursten eftersom de löser upp ytskiktet och får olika mineralämnen att lossna. Lavar och alger håller också fukt, vilket kan bidra till frostsprängningar. Ett schema med regelbunden rengöring av påväxt på gravvårdar underlättar arbetet.

Alger trivs i fuktiga, ofta skuggiga miljöer, d.v.s. på stenytor som vetter mot norr eller under skuggande träd. Algerna är vanligtvis gröna men även rödalger förekommer och upplevs som fuktiga vid beröring. En sten som rengjorts från alger återfår sin algpåväxt om den inte får en torrare omgivning.

Alger, lava och mossor är påväxt som uppträder på kalksten och sandsten men sällan på silikatbunden sten som gnejs och granit. Generellt är kalkhaltiga stenar som marmor, kalksten, skiffer och sandsten mindre motståndskraftiga, såväl mot kemiska föroreningar som mekanisk åverkan. Även om lava och mossor tar upp vatten och näring från omgivningen direkt genom cellerna så har både lava och mossor fästorgan, rhizoider, som fäster på stenen ojämna ytor. Påväxten kan binda fukt och förorsaka frostsprängning.

Man skall dock vara försiktig att tvätta gravvårdar helt och hållet utan i första hand rensa dem från jord, sav, nedfallna löv och annat skräp. Lavar och mossor kan även skydda stenen från föroreningar. Men ofta uppträder påväxten som störande element och döljer gravvårdens

information. Därför vill man ofta rengöra stenen. Lava uppträder i olika former som tunna skorpor med rötter som gärna vill sitta kvar efter rengöring. Mossor växer till på ställen som inte varit utsatta för förändring på länge eller på liggande stenar där jord kan samlas i fördjupningar. Dränk in lava eller mossa i varmt vatten under flera timmar och avlägsna påväxten med mjuk borste. För att mjuka upp lavarna kan man under 5-8 dagar svepa gravstenen i våta tygsäckar och plast. Genom att tillsätta små mängder av neutralt diskmedel, såpa eller ammoniak påskyndas infuktningen. Skölj med riklig mängd av vatten så att grus och små partiklar inte repar stenytan. Utnyttja perioder av långvarig fuktig väderlek på våren eller hösten på lavar är som mest aktiva och därmed blir mjukare och lättare att ta bort. Även varmluftspistol kan användas med försiktighet under sommarsäsongen för att torka ut och borsta ren ytor. Sot tas bort med torr rengöringsmetod. På hård sten som granit, vissa marmor- och kalkstenssorter kan man tillämpa högtryckstvätt med lågt tryck. Användningen bör dock alltid föregås av ett prov på sten av samma hårdhet samt ge möjlighet att fortlöpande justera trycket till stenen. Se upp med sprickor, avspjälkning (sk. exfoliering) och med förgyllda och målade textpartier.

Däremot skall syror, lut, ogräsmedel och starka rengöringsmedel alltid undvikas eftersom de skadar och missfärgar stenen. Många rengöringsmedel innehåller kaliumhydroxid och är liksom lut starkt basiska, frätande och dessutom saltbildande. Saltet som trängt in i stenen kristalliseras och sväller vid torkning varvid stenen sprängs sönder. Basiska medel bidrar till upplösning av vissa mineral. Hårda borstar av stål eller dylikt bör undvikas.

Lagningar

Sprickskador skall alltid lagas av konservator. Mindre delar som hörn och flisor som lossnat från gravvårdarna kan dock fästas med stenlim. Det är mycket viktigt att stenyterna är rena när man limmar och att ingen frostrisk förekommer. Mindre håligheter och skador kan lagas genom ifyllnad med bruk som infärgas i stenens kulör. Bruket skall vara svagare än stenen, så att frost och temperaturskiftningar inte skadar denna. Cementhaltigt bruk bör avlägsnas och ersättas med kalkbruk eller stenlagningsbruk.

Borttagning av stearinfläckar

Stearin avlägsnas genom skrapning med oskarpt verktyg av trä eller plast. Man kan lösa upp stearin med kemiskt ren bensin för att suga upp det med läskpapper. Sot avlägsnas torrt med suddgummiliknande produkter (t ex gomma pane, en degliknande blandning av mjöl, vatten, kopparsulfat och målarsoda) i samråd med konservator.

Gravvårdar av gjutjärn

Gjutjärn rensas från rostbeläggning med stålborste. Järnet grundas sedan med blymönja. Tänk på att blymönja är idag förbjudet men får användas av företag och förvaltningar för att vårda objekt med kulturhistoriskt värde. Målas två gånger med mager äkta linoljefärg. Behandlingen upprepas vid behov. Beroende på klimat m.m. kan tidsintervallerna variera, men vart tionde år kan tjäna som ett riktmärke. Missfärgningar från koppar och rost är svåra att avlägsna, varför man behöver rådgöra med konservator. Det är bra att i förebyggande syfte skydda metallen från oxidation genom kontinuerligt underhåll med ommålning av järndetaljer och genom att byta ut rostade järndubb och förankringsjärn mot rostfritt stål. Vid montering av nya stenar på fundament bör rostfri dubb användas.

Klotter

Vid klotter bör man skyndsamt kontakta en klottersaneringsfirma eftersom det är lättare att avlägsna ju färskare det är. I tveksamma fall, t.ex. när det gäller stenar med försvagade, målade eller förgyllda partier bör konservator kontaktas.

Gipskrusta

Svavelhaltiga luftföroreningar kan omvandla ytan på kalkbundna stenar till kemiskt gips och bilda förhårdningar s.k. gipskrusta. De framträder som förtjockningar på ytan med ett hårt svart skal som täcker sandiga ytor. Gipskrustor är svåra att avlägsna och fordrar ofta konsolideringsåtgärder som bör överlåtas till konservator.

Återanvändning av gravvårdar

Gravvårdar som återgår till församlingen men av olika anledningar inte kan stå kvar på sina respektive gravplatser bör flyttas till ett ställe inom kyrkogårdens gränser. Det är av stort värde att ett mindre område reserveras för att samla upp äldre gravvårdar. De bör placeras stabilt och förankras väl men kan med fördel även läggas ner i markytan för att undvika att gravstenar faller med risk för personskador. Äldre tillvaratagna gravvårdar berättar om t.ex. bygden och beskriver olika gravvårdsstilar i trakten. Det underlättar dessutom för släktforskare som letar efter sina förfäders gravvårdar. Äldre gravstenar tillkomna före 1930 är ofta hantverksmässigt utförda i en tradition och med kvalitet. Flera av de äldre gravstenarna är dessutom utförda i stora format som idag inte tillämpas. Det bidrar som solitärer och "landmärken" till kyrkogårdens allmänna karaktär och upplevelsevärden. I stället för att importera sten från Kina eller Indien kan äldre stenar återanvändas istället för att gå till stenkross. För att återanvända en gravsten krävs att gravrätten gått ut och att innehavaren inte vill förnya och att gravrättsinnehavaren ger sitt tillstånd för återanvändning. Därefter skall gravstenen förvaras i ett år innan den kan återanvändas. Innan stenen slipas om bör den fotograferas av och den gamla inskriften dokumenteras i framtida forskningssyfte. Församlingen bör utveckla enkla rutiner för hur man ska gå till väga vid återanvändning av gravstenar t.ex. genom att informera på begravningsbyrån om möjligheten och vad det kostar. Återanvändning på befintlig gravplats bör eftersträvas. För att behålla kunskap om gravstensskicket bör man dokumentera återanvändning av gravsten för att i framtiden kunna iaktta utvecklingen, stenens autentiska utformning, vad som är tidstypisk, vad som är gammalt och vad som är nytt.

Dubbar och järnfästen

Rostade dubbar och järnfästen bidrar till skador liksom ovarsam hantering och sättningar i marken. Avslagna bitar bör tas till vara, och rostiga dubbar ersättas med rostfria. Enklare lagningar kan göras utan konservatorshjälp. Allvarligt skadade stenar som uppvisar sprickor, bom-partier, pulverisering eller sandning bör däremot alltid lagas i samråd med en stenkonservator.

Lagning och ytbehandling av gravvårdar och omgärdningar av järn

Vid alla lagningar av gravvårdar och omgärdningar av järn bör man eftersträva att använda metall som är så lik ursprungsmaterialets sammansättning som möjligt. Staket, kors och dekorationer av järn skall efter rengöring med mjuk borste ytbehandlas med linoljebränning. Behandlingen skyddar järnet från rostangrepp. På järnet penslas omsorgsfullt kokt linolja som kryper in och fyller alla porer, innan bränningen tar vid. Behandlingen bör upprepas ett par gånger innan fullgott resultat uppnås.

Riktlinjer för naturvård

Kyrkogårdens naturvärden är sammansatta av många olika byggda och planterade element av växter och byggelement såsom murar, trädkrans, häckar, grusgångar, solitära träd, gravvårdar, gräsytor, vattendamm, byggnader och kompostplats. Tillsammans innehåller de mängder av livsmiljöer för växter och djur. Ljus, värme och fukt ger olika möjligheter att söka föda och boplatser sommar och vinter.

Träden är ofta de äldsta levande elementen på kyrkogården och viktiga för växter och djur. Tar man bort ett träd innebär det stora förändringar för det övriga växt- och djurlivet eftersom trädet är värd för hundratals arter. Ju äldre och skröpligare desto fler växter och djur lever i trädet. Särskilt döda träd är fulla av liv som parasiterar på resterna från det gamla trädet.

Den planerade och påbörjade nedsågningen av lindkransen runt kyrkogården bör utföras under fortlöpande kontroll, evaluering och uppföljning så att djurlivets mångfald vidmakthålls. Särskilt artrika är kyrkogårdens ädellövträd såsom lönn och lind och fågelbär. Eftersom våra djur och växter är anpassade till trädarter som funnits länge i landet, är vildväxande, inhemska trädslag att föredra framför framkorsade sorter. Våra fåglar, insekter och svampar, lavar och mossor är beroende av trädens existens. Skydd och vila i grenverket lockar, liksom föda såsom frö, bär, nötter, insekter, trädsav, vedfibrer, bladlöss, pollen och nektar är bra föda för olika arter. På trädens bark lever lavar och mossor. De lever av vatten som tas ur luften och näring från damm. Solljus som når fram till trädstammarna är också en viktig faktor. På äldre träd med grov stam och skrovlig bark kan man hitta många olika arter. Dessa fungerar i sin tur som skydd, föda eller bomaterial åt småkryp och fåglar som lever på eller i kyrkogårdens närhet. Kyrkogårdens träd är ofta beväxta av särskilt skyddsvärda lavar, lavar som blivit allt mer ovanliga och finns på Artdatabankens rödlista. Lavar påvisar förändringar i luftkvalité och kan användas som mätare på mängden föroreningar i större samhällen.

Stenmuren kring kyrkogården lockar alltid till sig olika arter och kan se väldigt olika ut. Vittrade murar har gott om hålrum som skapar en mycket variationsrik miljö. Frostfria utrymmena är attraktiva som övervintringsplatser. Inne i konstruktionen uppkommer särskilda fuktighetsförhållanden som är lämpliga för till exempel snäckor och sniglar under torrperioder. Stenarna värms upp och kyls av långsamt och blir klimatutjämnare i närområdet. Ytskiktet blir varmt tidigt på vårvintern och drar till sig insekter och kräldjur som samlar energi inför parning och fortplantning. Ytan kan också användas som växtplats för arter som växer där inga andra organismer kan växa.

Kyrkogårdsmurar och kyrkofasader med stort kalkinnehåll är intressanta för en särskild grupp lavar och mossor. Dessa arter är helt beroende av en basisk miljö och växer alltid på kalkpåverkade ytor. Vissa lever direkt i kalksten eller kalkbruk, medan andra kan växa på silikatsten eller stenar med andra mineraler, men är då beroende av kalkdamm från omgivningen.

Lavar som lever på sten har syror som kan lösa ur mikroskopiska mineraler från underlaget. Dessa kan påverka ytan och göra den lite skrovligare vilket bl. a. kan skapa vittringsskador på gravstenar. Processen är emellertid mycket långsam. Gravvårdarna är värmelagrande precis som stenmurar och intresserar småkryp som är i behov av värme. De är också möjliga växtplatser för lavar och mossor. Dessa bör avlägsnas från inskriptioner för att göra dem läsbara. Grusgångarna

på kyrkogården fyller viktiga funktioner för ett antal vilda arter. Materialet är en värmereservoar och damm som virvlar upp från gruset tillför näring till trädlevande lavar.

Gräsytor skapar lokal för andra vilda arter; kaniner, jordgetingar, pingborrelarver, sniglar och rådjur brukar vara mindre välkomna av förklarliga skäl. Gräsytor som gödslas, kalkas och klipps regelbundet förlorar betydelse ur ekologiskt synpunkt men erbjuder värden för småfåglar som stare, sädesärla etc. för att söka föda. Om gräsyterna klipps efter midsommar och mer sällan ger det örter och gräs en chans att blomma och fungera som pollen- och nektarkällor. Oklippta och obehandlade gräsytor inne i tätbebyggda områden är sällsynta miljöer och därför av stor betydelse för bland annat insekter. Här finns en chans för till exempel fjärilslarver att utvecklas.

Komposten är ännu en komponent som kan spela en roll för kyrkogårdens biologiska mångfald om den brukas i samklang med naturen. Förutom den mängd marklevande organismer som finner sin tillvaro i en kompost, erbjuder den föda, skydd och boplats till många arter. En öppen kompost med markkontakt är tillgänglig för fåglar och andra smådjur i området. Småfåglar kan till exempel hämta sitt bomaterial här om våren. Med hänsyn till igelkottar bör man inte tömma komposten förrän efter första maj, då dess vinterdvala är över.

Stenmuren kring kyrkogården lockar alltid till sig olika arter och kan se väldigt olika ut. Vittrade murar har gott om hålrum som skapar en mycket variationsrik miljö. Frostfria utrymmena är attraktiva som övervintringsplatser. Inne i konstruktionen uppkommer särskilda fuktighetsförhållanden som är lämpliga för till exempel snäckor och sniglar under torrperioder. Stenarna innehåller mycket materia som värms upp och kyls av långsamt. Det ger dem funktionen att vara en slags klimatutjämnare i närområdet. Ytskiktet blir varmt tidigt på vårvintern och drar till sig insekter och kräldjur som samlar energi inför parning och fortplantning. Ytan kan också användas som växtplats för arter som växer där inga andra organismer kan växa.

Kyrkogårdsmurar och kyrkofasader med stort kalkinnehåll är intressanta för en särskild grupp lavar och mossor. Dessa arter är helt beroende av en basisk miljö och växer alltid på kalkpåverkade ytor som håller ett lågt pH-värde. Vissa lever direkt på kalkytorna, till exempel på kalksten eller kalkbruk, medan andra kan växa på silikatsten eller stenar med andra mineraler, men är då beroende av kalkdamm från omgivningen.

Lavar som lever på sten och andra hårdgjorda underlag innehåller syror som kan lösa ur mikroskopiska mineraler från underlaget. Dessa kan påverka ytan och göra den lite skrovligare. Processen är emellertid mycket långsam.

Gravvårdarna är värmelagerande precis som stenmurar och intresserar småkryp som är i behov av värme. De är också möjliga växtplatser för lavar och mossor. Dessa kan avlägsnas från inskriptionerna om man så vill, men gör annars ingen påtaglig skada. Grusgångarna på kyrkogården fyller viktiga funktioner för ett antal vilda arter.

Komposten är ännu en komponent som kan spela en roll för kyrkogårdens biologiska mångfald om den brukas i samklang med naturen. Förutom den mängd marklevande organismer som finner sin tillvaro i en kompost, erbjuder den föda, skydd och boplats till många arter. En öppen kompost med markkontakt är tillgänglig för fåglar och andra smådjur i området. Småfåglar kan

till exempel hämta sitt bomaterial här om våren. Med hänsyn till igelkottar bör man inte tömma komposten förrän efter första maj, då dess vinterdvala är över. De gräsbeklädda ytorna på kyrkogården lockar ytterligare vilda arter. Några av dessa; kaniner, jordgetingar, pingborrelarver, sniglar och rådjur brukar vara mindre välkomna av förklarliga skäl. Gräsytor som gödslas, kalkas och klipps regelbundet har minst värde ur ekologiskt hänseende men används trots det av småfåglar som stare, sädesärta och björktrast för att leta föda till sina ungar.

Ibland har kyrkogården ytor som klipps mer sällan vilket ger örter och gräs en chans att blomma och fungera som pollen- och nektarkällor. Oklippta och obehandlade gräsytor inne i tätbebyggda områden är sällsynta miljöer och därför av stor betydelse för bland annat insekter. Här finns en chans för till exempel fjärilslarver att utvecklas.

Den markyta som ligger direkt i anslutning till kyrkogården spelar också en roll för arter som håller till inne på kyrkogården. Trädgårdar, åker, betesmarker och ängar i närheten innebär ett rikt utbyte av liv. Samtidigt kan växter som uppskattas av insekter på jakt efter energi och protein leva här under längre tid och hinna blomma och sätta frö.

Besprutning runt kyrkogården bör undersökas och diskuteras med markägaren så att bekämpningsmedel inte sprids i direkt anslutning till häck eller mur. Växtskyddsmedel kan vara mycket skadliga för träd, buskar och det övriga livet på kyrkogården.

Buxbom

Buxbom bör klippas minst vartannat år, helst varje. Klippningen ska utföras under växtsäsongen så att snittyterna på de avklippta bladen och kvistarna snabbt läker. Dock bör klippning undvikas vid stark värme eller torka då uttorkning riskeras. Växtens eget system för att hindra uttorkning genom att stänga bladens klyvöppningar är satt ur funktion genom alla snittyterna. Se även avsnittet om näringstillförsel. Enstaka buxbomsexemplar kan beskäras som buskar genom att intorkade eller felväxande grenar tas bort.

Det är viktigt att gödsla buxbom för att styrka sjukdomsresistensen, det ska ske med ett PK-medel under tidig höst. Tillskott av kväve ska undvikas då det gynnar bladtillväxten vilket gör att de snittytor som bildas vid klippningen blir större och gör därmed plantan mindre tålig mot torka och ger en större yta för sjukdomsangrepp.

Larmen om missfärgad buxbom angripen av en svampsjukdom föranledde flera kyrkogårdar i sydvästra Skåne att ersätta all buxbom. På Fjälkestads kyrkogård har inga angrepp identifierats. Församlingen bör dock vara uppmärksam på svampskador på buxbom och omgående ta reda på är vilken svamp som orsakat skadan eller om det är andra ogynnsamma markförhållanden som lett till förändringen. Två vanliga skadesvampar som drabbar buxbom är ur släktena *Cylindrocladium* och *Volutella*.

Movium på SLU, Sveriges Lantbruksuniversitet SLU och Hushållningssällskapet Kristianstad har engagerat sig i detta och arbetat med att ta fram ersättningsväxter. Movium har i sin skrift Gröna fakta nr 2 2011 publicerat en artikel, *"Döende buxbom – ett hot mot vårt gröna kulturarv"*, som kan beställas från deras hemsida. Regionmuseet har även tagit fram skriften *"Handbok om buxbom på begravningsplatser i Skåne och Blekinge"* av Cissela Olsson och Anna Rabow.

Gräsytor

Sammanhängande gräsytor finns söder om minnes- på gamla kyrkogårdens sydvästra sida och på nye kyrkogårdens östra parti. Under växtsäsongen klipps gräset mellan 16 och 25 gånger beroende av väder och tillgången på näring. Underhållet består i att under en gång på våren och en gång på hösten städa ytorna.

Kantskärning utförs varje år, i undantagsfall vartannat år. Vanligtvis utförs kantskärningen under växtsäsongen men det går även att utföra arbetet under milda vintrar. Vid barfrost och snö ska ytorna inte beträdas eller köras på, på våren syns spåren som kompakta och sent grönskande fläckar eller spår. Angrepp av snömögel är också vanligt liksom häxringar men bör inte bekämpas på kyrkogårdens bruksytor.

En nysådd gräsyta består av en blandning av olika gräsarter och sorter med olika egenskaper som ska ge en bra gräsyta. Några arter är småväxta och andra är större. Klipphöjden ska inte understiga 30 mm då gräsplantornas tillväxtzon kan skadas på de större arterna, gräsblandningen förlorar sina egenskaper och ogräs lätt kan etablera sig.

Gräsklipparens knivar ska slipas några gånger under säsongen. Trubbiga knivar sliter av grässtråna istället för att klippa/skära, resultatet blir bruna snittytor i topparna vilket ger gräset en grå-brun nyans och inte den friskt gröna.

Näringstillförsel

I trädgård/park och på kyrkogårdar är det vanligaste sättet att sprida gödsel genom att tillföra granulater på eller i jorden. Gödselprodukterna är en blandning av olika ämnen som i de organiska innehåller vad som från början ingår men som ibland kan kompletteras med något speciellt ämne för att förstärka effekten. De oorganiska innehåller också de en kombination av olika ämnen men också en selektion av ett eller ett par ämnen för att uppnå olika önskade resultat. I samtliga gödselprodukter ingår makroämnena kväve, fosfor och kalium, därutöver flera s.k. spårämnen eller mikroämnena. Mikroämnena är mycket viktigt för näringsupptagningen och fungerar liknande katalysatorer. Kunskaper om makro -och mikroämnena är helt avgörande för resultatet i lantbruk och trädgårdsnäringen men också av stor betydelse i trädgårdsanläggningar och på kyrkogårdar.

Olika sätt att tillföra näring till vegetationen är aktuella på kyrkogården.

Organiska:

Kompost från trädgårdsavfall

Kompostliknande medel från bl.a. tallolja en restprodukt från skogs och pappersindustrin

Stallgödsel från gris, ko, häst och rötslam från reningsverk

Hönsködsel

Stallurin

Oorganiskt, mineral:

Handelsködsel i granulater

Handelsködsel flytande som tillförs på jordytan eller i samband med konstbevattning

Handelsködsel som sprutas på bladen

Koldioxid som tillsätts i luften (växthus)

Gödselstavar som sätts ned i trädens rotzon

Växter i god balans med en optimal näringstillgång håller sig friska och motståndskraftiga vid sjukdoms- och skadedjursangrepp men även vid nyplantering sker etableringen bättre.

Mycket förenklat har de olika beståndsdelarna dessa effekter:

N = kväve behövs för att utveckla klorofyll och bladtillväxt.

P = fosfor utvecklar proteininnehållet och rottillväxten.

K = kalium underlättar växternas näringsupptagning och förbättrar vinterhärdigheten.

Dessa ämnen igenkänns på förpackningarna med gödsel som NPK med tillägget, -mikro. Vanliga produkter är NPK-mikro 18-4-10 där 18 betyder 18% kväve, 4% fosfor och 10% kalium, NPK-mikro 11-5-18 osv. Rena kvävegödselmedel är t.ex. N 26 (26% kväve). PK-gödsel kallas också hästgödsel. Kalk tillsätts för att underlätta växternas näringsupptagning, motverka förurning och göra jorden grynig genom att klumpa ihop jordpartiklarna och skapa utrymme för luft (motverkar slamjord).

Generella gödslingsråd

Växtmaterialet har ett stort ekonomiskt värde och en rimlig näringsbalans ska ses som en form av skydd för det kapitalet. Gödsling av buxbomen bidrar till att stärka växtens överlevnad. Varje år planteras det också mycket sommarblommor, perenner, buskar och träd där vattningen ses som självklart men även näringstillförsel blir viktigt för att få full effekt av investeringarna i nytt växtmaterial.

Gräsmattor gödslas i maj med N-P-K mikro 18-4-10 i giva enligt förpackningen. Om det förekommit snömögel eller andra sjukdomar ge även en PK giva i oktober. Var uppmärksam på att gödselpreparatens mängd av olika ämnen skiljer sig mellan tillverkarna.

Vid plantering av *träd och buskar* är ny gödslad jord att föredra framför att använda den gamla. Det har på senare år kommit flera jordprodukter för olika användningsområden, dessa går att köpa i bulk och storsäck vilket underlättar hanteringen ute på kyrkogården. Nyplanterade buskar och träd ska ges en liten näringsgiva varje år de första fem åren. Näringen kan med fördel ges i samband med vattningen och en kombination av mineralgödsel och organisk preparat har visat sig optimal.

Underhållsgödsling av *etablerade buskage och rabatter* sker med en giva av NPK-Mikro 11-5-18. Rabatten med fjärilsbuskar uppvisar tydliga tecken på dålig jord och näringsinnehåll, här rekommenderas inblandning av kompostjord eller kogödsel, gärna med tillskott av torvmull. Det tillförda materialet nedblandas i befintlig jord för hand med grep. Nya buskar kan sedan planteras där det saknas exemplar.

Träd som hamlas får under sin livstid upprepade sårskador, en gödsling på tidig höst med ett PK-medel ger träden större möjligheter att läka sårerna. Om träden står i grusyta går det mycket bra att sprida gödsel ovanpå gruset. Tänk på att trädens aktiva rötter finns ungefär där kronan har sin radie. Att sprida kring stammarna på äldre träd har ingen effekt.

Vattnings ska om möjligt ske före en kommande torkperiod eller i samband med lätt regn. Vid torka stänger växterna sina klyvöppningar och vattenupptagning samt avdunstning stängs ner. Tillfört vatten riskerar att försvinna innan rötterna har tillgodogjort sig det.

Kompostering

Kyrkogården bör själv ta hand om det avfall som kan komposteras och återbrukas. Kyrkogården alstrar dock så stor mängd trädgårdsavfall och beskärningsris att det alstrar ett stort överskott av kompostjord. Endast när större planteringar görs kan komposten utnyttjas fullt ut. Ett normalt förvaltningsår kan dock inte fullt kretslopp av avfall genomföras. Skötsel av kompost sker genom inblandning av lämpligt material regelbundet vilket sker i kommunens deponi genom storskalig kompostering. Där kan även kyrkogården medverka för en effektivare form av komposthantering och tillverkning av kompostjord. Genom återköp av kompostjord skapas en rimlig form av kretslopp.

Biologisk mångfald

Kyrkogårdarnas roll för att behålla och skydda den biologiska mångfalden uppmärksammas allt mer och hör samman med hur den dagliga skötseln utförs. Den traditionella skötseln handlar mycket om städning och renhållning och kraven på att det ska ha en hög prioritet. Gravskötsel som utförs mot betalning är den mest noggranna delen av kyrkogårdens trädgårdsarbeten. Kraven på gott underhåll av gravvårdarna står delvis i motsats till kraven om den biologiska mångfalden. Regelbunden städning innebär att möjligheterna för att etablera kontinuerligt djur- och växtliv kan reduceras.

Kyrkogårdsförvaltaren kan bidra till djur- och växtliv genom att välja ut ytor som sköts med mindre noggrannhet, t.ex. gränsbuskage och reservytor. Undvik ogräsborttagning, lägg gärna in grövre beskärningsris och löv. Gamla träd är viktiga som näringskälla för ett stort antal fåglar och innehåller en mångfald insekter. Träden har därför ett utökat skydd. Redan i planeringsstadiet skall man diskutera trädfällning med länsstyrelsen. Träd med håligheter ska om möjligt få stå kvar. Gamla regelbundet hamlade träd har ett särskilt värde då de innehåller ett mycket stort antal insektsarter genom att boplatserna blir många i grenvinklar och i murkna delar. Om en fällning är nödvändig är det viktigt att spara grövre stammar och ris och lägga i närheten av kyrkogården eller helst på en reserverad plats inne på kyrkogården. Ibland kan höga stubbar lämnas kvar på rot. Ett sådant upplag kallas ibland *faunadepå* och behöver inte vara en ful och skräpig plats. Vid arbete för att öka den biologiska mångfalden får dock inte glömmas kyrkogårdens viktiga funktion som begravningsplats, att platsen är säker för besökare och personal. Kyrkogårdsförvaltaren har inte rådighet över hela ytan, upplåtna gravplatser har gravrättsinnehavaren bestämmanderätt över.

Kraven på att kyrkogårdarna ska ge ett välvårdat intryck är väldigt viktigt för besökarna därför är det viktigt att vid naturvårdsarbete upplysa om det genom skyltar och om möjligt via lokaltidningar och i församlingsbladet. När förvaltningen avser att låta en klippt gräsyta övergå till en långgräsyta är det lämpligt att utefter gångvägarna ändå hålla en smal remsa klippt likt tidigare, på så vis förstår besökarna att den högvuxna gräsytan inte är en bortglömd yta utan ingår som en medveten del i kyrkogårdens skötsel.

Kyrkogårdarna är en aktiv del av Sveriges kulturmiljöer. Flera av dem har en lång historia och medveten gestaltning i olika faser och är därför en viktig del av vårt kulturarv. Många kyrkogårdar visar tydliga spår av samhällets utveckling och förändring. De senaste decenniernas urbanisering har satt stora spår i förvaltningen. Många kyrkogårdar i landsorten har fått en reducerad betydelse med förenklad och ibland förringad skötsel. Det är besparingar som inte omedelbart men successivt bryter ner kvalitativa, historiska och arkitektoniska värden.

Den framtida utvecklingen av kyrkogårdar på landsbygden och i de små tätorterna är därför en komplex fråga. Framtiden möter även förändringskrav som t.ex. den rika utveckling av begravnings seder som följer av ökad migration. I denna utveckling skall kyrkogården med sina äldre kulturhistoriska värden kunna integrera nya trender och utveckla ett samspel med respekt för etablerade bevarandevärden. Medvetenheten om den nuvarande utvecklingen utgör en viktig förutsättning för att se möjligheterna i framtiden.

Vård- och underhållsplanen är en metodik som syftar till att tydliggöra historisk utveckling, tillstånd och värden, väcka intresse för bevarande och utveckling samt att integrera dem med i den dagliga förvaltningen av kyrkogården. Målet är att bidra till en rationell förvaltning som tar hänsyn till nya krav och önskemål och som finner en god avvägning mellan behovet av bevarande och önskemålet om förnyelse.

Vård- och underhållsplanen utgår från en noggrann inventering och dokumentation av tillståndet. Den ger underlag för en analys av värden, brister, framtida hot och möjligheter. Den redogör även för kyrkogårdens aktuella tillstånd och hur denna kunskap kan användas i framtida förvaltning.

Vegetationen utgör genom sin föränderliga natur en central del av värdet på kyrkogården. Därför är det viktigt att fokusera både på underhållsprocessen och på resultatet. Olika bevarandevärden från olika tider måste respekteras. Även samtidens trender i begravnings seder skall beaktas och gestaltas som en kvalitativ del av kyrkogårdens utveckling och förnyelse. I värderingen av bevarandet finner vi dagens tolkning av det förflutna. Lika som alla våra val till förändring, rekonstruktion och förnyelse är de bundna till vår tid men kan göras mera medvetet genom kunskap om historien, aktuell situation och bedömning av framtida utveckling. Framtida förvaltning inkluderar olika former; fortsatt underhåll, återuppbyggnad genom rekonstruktion, transformation och nyskapande. Rekonstruktion kräver historiskt underlag på vetenskaplig nivå, såsom planer, växtlistor och beskrivningar. Rekonstruktion är sällan aktuell i stor skala utan relevant för enskilda element, t.ex. en allé eller delar av gångsystem där resten utvecklas fritt. Det innebär att både transformation av befintlig kyrkogård och nyskapande är tillämpbara metoder som bör gestaltas med välavvägd medvetenhet och baseras på noggrann kunskap om kyrkogårdens historia.

Församlingarna har ansvaret för den dagliga, fortlöpande förvaltningen av kyrkogårdarna och deltar därför aktivt i planering och genomförande av arbetet. Det är också viktigt att framtida större förändringar utvecklas i samspel med länsstyrelsen och extern professionell kompetens. Denna vård- och underhållsplan innehåller både plan för vård- och underhåll på kort sikt och en plan/vision för kyrkogårdens utveckling på lång sikt.

Skötselinsats och kvalitet

Äldre kyrkogårdar har ofta byggts med en ambitiös utformning i en tid då arbetskraft fanns i överflöd. Situationen har radikalt förändrats och nu kan det vara ekonomiskt omöjligt att upprätthålla en sådan utformning med dess höga krav på skötsel. Samtidigt förpliktar de historiska lagren i kyrkogårdens utveckling till respekt och bevarande. En samlad värdering av kyrkogårdens olika tidslager innebär att olika skötselkrav och prioriteringar måste göras för att vidmakthålla viktiga kvaliteter. Samtidigt är det viktigt att underlätta och rationalisera skötseln av andra delar av kyrkogården för att undvika att arbetsinsatserna okritiskt sprids jämt över alla trädgårds-element med risk för att kvaliteter förloras. I samspel med församlingens förvaltning söker vård- och underhållsplanen ge information om vilka element man i framtiden behöver välja bort för att fokusera på andra viktigare delar av kyrkogården.

En delvis igenvuxen kyrkogård där partier växer fritt kan upplevas vacker och tydlig i sin historia, om så bara en enda viktig häck skärs rätt och om gravstenarna framträder som tydliga gestalter. En kyrkogård med pedantisk skötsel kan å andra sidan framträda som helt ointressant om den inte erbjuder en berättelse om arkitektonisk verkan och historiska lager. Samtidig finns det finns en fara i romantiskt i förfall och bristande skötsel. Bara en medveten utveckling av olika skötselnivåer ger möjlighet att kontrollera insats och verkan i det långsiktiga perspektivet.

En viktig aspekt på kyrkogårdens trädgårdsarbete är omöjligheten att frysa ett historiskt tillstånd. I en vision kan inbyggda stabila och historiska värden tillvaratas om det tillåter en naturlig förändring och en kontextuell förnyelse. Växligheten skapas inte som ett färdigt tillstånd utan som en cyklisk förändring av tillväxt och förfall. Den naturliga förändringen står därför i direkt konflikt med hela idén om bevarande. Frågorna är därför; vilka åtgärder skall vidtas för att främja växtmaterialets naturliga utveckling - och i vilket syfte? För vad och vem ska kyrkogården underhållas, återställas eller vidareutvecklas?

I arbetet med vård- och underhållsplanen diskuterar vi frågor som;

Hur har kyrkogården anlagts och förändrats till idag? Vilka delar är huvudelement i denna utveckling?– Vad har gått förlorat och vad saknas? Vad kan rekonstrueras?

Vilken är visionen för kyrkogårdens långsiktiga utveckling?– Vad innebär genomförandet av visionen i ett förvaltningsperspektiv, hållbarhets-, biologiskt, estetiskt och arkitektoniskt perspektiv? Vad innebär det för förändrad skötsel, åtgärder och kostnader?

Sveriges första kristna begravningsplatser anlades i samband med det stora kyrkobyggandet under romansk tid under tidig medeltid. Kyrkogårdarna indelades med gravområden för församlingens olika byar, något som associerar till vår tids familjegravar. De första kyrkorna var ofta befästa med fristående kastaler och kyrktorn. Kyrkogårdarna inramades så småningom av kyrkogårdsmur och av en murad ingång, stigporten. På kyrkogårdarna fanns klockstaplar högt placerade så att klockorna hördes väl. Under medeltiden uppfördes även s.k. tiondelador till förvaring av böndernas tionden, som levererades i form av spannmål. I mitten av 1700-talet kom påbud om att bygga spannmålsmagasin för att lagra spannmål till svälttider. De var enkla byggnader uppförda i lokala byggnadsmaterial; av tegel i slättbygd och av timmer i de skogrika trakterna. Kyrkogården fungerade under lång tid inte bara som begravningsplats utan även som mötesplats för handel.

Bilder av medeltida kyrkogårdar visar gräsbevuxna ytor utan planteringar, ibland omgivna av en trädkrans på eller utanför kyrkogårdsmuren. De medeltida klostren som utvecklade trädgårdskonsten i Sverige introducerade växter, såsom buxbom. De påverkade en mera planerad kyrkogårdsutformning liksom de lokala herrgårdarna med sina parker. Under senbarocken introducerades parklinden, vanlig i herrgårdsparken och på kyrkogårdar. På motsvarande sätt blev bok, idegran, liguster och måbär vanliga träd- och häcktyper på kyrkogårdarna. Att sköta och vårda kyrkogården kunde tidvis bli ett problem som bl.a. föranledde Gustav Vasa att införa en stadga att gravplatserna skulle underhållas på ett kristligt sätt och inte fick förorenas av lösgående djur. Samtidigt finns många exempel på att klockaren ofta hade rätt till gräsbete för kreatur på kyrkogården. Begravning skedde inte bara på kyrkogården. Personer av adlig börd, militärer och förmögna handelsmän och familjer kunde även begravas under kyrkans golv. Under medeltid och stormaktstid och under 1700-talet var heller inte gravkammare, gravkrypta eller gravkapell i kyrkan ovanliga. Det var en sed som innebar donationer eller regelrätta köp förbehållen de rika i församlingen.

Reglering av kyrkogården

Gravsättningen i Skåne före 1800-talet skedde ofta på en kyrkogård fri från träd och planterad vegetation och utan annan utsmyckning än olika gravmonument i en vildvuxen gräsmatta. Ofta var den enda vägen en grusad gång mellan kyrkogårdsentrén och kyrkans västport. Kyrkogården hade prägel av ängsmark, som beteshage eller för skörd till foder åt kreaturen. Seden innebar att flertalet begravdes på kyrkogården medan det övre samhällsskiktet begravdes inne i kyrkobyggnaden vilket i enstaka fall utvecklades till att kyrkan byggdes till med påkostade privata begravningskapell. Detta tillstånd återspeglas i Fjälkestads kyrka. Ett foto från omkring 1900 visar den gamla kyrkogården med spridda gravstenar i en ojämnhet med frodigt gräs och utan markerade gångar. Mot söder tillkom vid mitten av 1800-talet den von Rosenska gravkullen som en märklig gravvård över ägaren av Råbelövs gods. På landsbygdens kyrkogårdar levde detta tillstånd kvar men i städerna och bland de mera välbeställda församlingarna förändrades tillståndet gradvis från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet.

I ett kungligt brev daterat 1764 bestämdes om att kyrkogården måste förses med hägnad. Den skulle uppföras av gråsten utan murbruk eller annat bindemedel. Senare, år 1804, gavs tillåtelse att uppföra kyrkogårdsmurarna med kalkbruk under förutsättning att de täcktes med skiffer eller tegel. Det innebar början till en mera ordnad och avgränsad utformning av begravningsleden.

I Skåne finner vi i det sena 1700-talet gravar av enkla fristående stenar i kalksten och sandsten med dekor och inskription i låg relief på båda sidor. Ursprungligen var de målade i färger som svart, blått, grönt och rött med centrerade förhöjningar och hörndekorationer av klot etc. Befolkningsökningen under 1800-talet ledde till överfulla kyrkor med sanitära problem på kyrkogårdarna både på landet och i staden. Detta ledde till en kunglig förordning av Gustaf IV Adolf 1804 om att begravning på de gamla kyrkogårdarna i städerna skulle upphöra. Nya begravningsplatser skulle anläggas vid stadens utkant och gestaltas på ett ändamålsenligt och ordnat sätt. Detta främjade en ny utveckling av kyrkogården som planerades med välkomnade huvudentréer, gångaxlar och gravkvarter. Kyrkogårdarna i de större städerna planerades nu med vägar och alléer, fondmotiv och trädplanteringar i ordnade rutnät och axlar som följde samma mönster som samtidens stadsplaner. Motiven för den nya ordningen var hygien och sundhet, park- och trädgårdsarkitektur, kyrklig lära och teologi, rationalitet och ekonomi.

Gravplatsernas storlek ordnades efter gårdarnas antal och storlek. En indelning som kunde ändras efter hemmanets tillgångar och antal personer. Även allmänningen kunde användas som begravningsplats för de som inte ägde någon jord och inte tillhörde något hemman. De förmögna begravdes på de bästa platserna, d.v.s. närmast kyrkan, främst på södra eller östra sidan nära koret. Eftersom kyrkans murar skulle falla åt norr på domedagen hade den norra sidan till en början sämst status. Där begravdes bl.a. ensamkvinnor och obesuttna. Det var en princip som fort kunde ändras om kyrkogårdens utrymme blev begränsat. Gravplatserna för de mindre bemedlade markerades på enkla sätt som små kullar och med ett träkors medan de mera bemedlade kunde kosta på gravstenar med namn, titlar och anspråksfulla symboler som frontoner och segmentbågar eller med personliga attribut som bomärken, vapensköldar, yrkessymboler etc.

1800-talets senare hälft – dagens kyrkogård tar form

Trängseln på Skånes kyrkogårdar tilltog under befolkningsökningen på 1800-talet. Kyrkogårdarna utvidgades och i samband med de många om- och nybyggnader som ägde rum på landsbygden i Skåne omgestaltades många kyrkogårdar och planerades på nytt med grusade gångar och kvartersindelning i rutnätsform, ädellövträd, häckar, alléer, begravningskapell m.m. I staden hade denna utveckling pågått sedan 1800-talets mitt och i landsorten blev den alltmera vanlig under senare delen av 1800-talet. Vegetation, gångar och gravkvarter skulle bidra till att förbättra gamla ohygieniska tillstånd och ge en fast, ordnad och rationell struktur för begravningsväsendet.

Under det växande trädgårdsintresset kom kyrkogårdarna att förskönas med ett rikare växtmaterial från de nya plantskolor som nu etablerades runt om i Skåne. Kyrkogårdarna reglerades och effektiviserades så att gravplatser lades på rad efter varandra i stora kvarter med symmetrisk utformning och logisk ordning. Klippta och tuktade häckar förstärkte denna ordning och bidrog till upplevelsen av kyrkogården som en plats i planlagd harmoni.

Sedan att begrava alla medlemmar från samma familj gemensamt utvecklade under 1800-talet de stora familjegravarna. De fick en mera imponerande och påkostad utformning. Där kunde anfadern inom en väl avgränsad grusad yta med gravsten infattad i en tempelgavel, kolonnmotiv obelisk etc. ge plats för begravning av flera anhöriga familjemedlemmar. Sådana familjegravar kunde vara hägnade med skulpterade stenpollare, kedjor, järnräcken och praktfulla planteringar av formklippta cypresser, tujor, buxbom samt ormbunkar och perenner. Till 1800-talet hör den dunkla färgskalan av mörk granit och diabas vars svarta förhöjdes genom polering som kontrast till förgyllda typsnitt.

1900-talet, nya tider, nya ideal

Som en motreaktion till den enskildes gravplats utvecklas i början av 1900-talet nya ideal med en striktare arkitektoniskt uppbyggd helhet, dominerad av huvudaxlar, alléer och fasta gravkvarter omgivna av låga häckar. Det klassicerande formspråket präglade både planer och byggnader vilket gav en samlad helhetsverkan åt kyrkogården. Det var också en tid när kremering introducerades vilket fick till följd utrymmesbesparing och rationalisering av gravkvarteren. Den enskilda graven underordnades på så sätt helheten. Det arkitektoniska greppet på kyrkogården under 1930-talet fokuserades på vägen, centralaxeln och på fondmotiv. Byggnader, trädplanteringar, alléer och trappmotiv användes för att förstärka uttrycket och monumentaliteten i anläggningen.

Efter andra världskriget skedde en kraftig urbanisering i Sverige. Med bondesamhällets upplösning och inflyttningen till städerna utvecklades en större grad av individualisering och fokus på de enskilda gravplatserna. I denna utveckling finns två riktningar, dels en friare individuell gravsättning med mera personliga gravvårdar, dels en starkare utveckling mot standardiserade och massproducerade gravvårdar. Dessa blev med tiden alltmera modesta bl.a. som en följd av kyrkogårdsnämndernas beslut om maximistorlek och -höjd. Olika former av lägre gravstenar i inhemsk granit blir vanliga liksom gravvårdar av kalksten- och marmor.

På senare år har denna utveckling av personliga gravvårdar och standardiserade gravvårdar ökat med såväl lokal sten som olika former av importerad sten. De senaste årens utveckling har också inslag av syd- och östeuropeisk tradition med bild av den döde i porslinsfoto, glasfoto eller som fotogravyr liksom av sittbänkar, lyktor och dekorativa inslag.

Förändringar i begravningsleden och den fortsatta avfolkningen av landsbygden under det sena 1900- och början av 2000-talet innebär att allt fler landsortskyrkogårdar kommit att präglas av outnyttjade gravplatser, återlämnade och återtagna begravningsplatser. Detta har gradvis lett till rationaliseringsåtgärder. Prydnadsväxter, häckar, kantväxter och gångar av singel har på flera håll ersatts med stora lättskötta gräsmattor. Förändringen sker för det mesta utan övergripande planering och bidrar till en uppluckring av hävdvunna kyrkogårdsstrukturer. Stenramar, staket, prydnadsträd, växter och andra inslag tas bort och ger större öppenhet istället för kyrkogårdar med förtätning och ordning.

De senaste decenniernas starka förändringar av begravningsleder har påverkat kyrkogårdarnas utformning. Minneslundar, askgravplatser och askgravlundar har introducerat en ny karaktär, ibland integrerad i den gamla kyrkogården men ofta som ett autonomt utskott utanför den gamla kyrkogårdsgränsen. Allt flera väljer dessa nya begravningsformer, ofta utformade som en kontemplativ plats med gräsytor, planteringar, skulptural utsmyckning med eller utan vatten. Minneslundan och askgravlundan är båda gravområden för att gräva ner askan, medan minneslundan är ett alternativ som ger den gravsatte full anonymitet eftersom den helt saknar plats för namn. Askgravplatser innehåller starka restriktioner för gravvårdens utformning, men här finns en gemensam plats för namn och smyckning.

KÄLLOR

Litteratur

- Ahlström, B-Å (red.) 2005. Nosabybygdens historia. Nosaby socken. Kristianstad.
- Anselm, G. 1947. Stiftets kyrkor. Lunds stift i ord och bild. Red. Kommitté: G. Herrlin m fl. Stockholm.
- Brunius, C. G. 1850. Skånes konsthistoria för medeltiden. Lund.
- Bringéus, Nils-Arvid, Skånsk kyrkogårdsvandring, artikel i Skånska kyrkor, Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1997, s. 185-215.
- Bucht, Eivor (red.), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992
- Carlsson, Åke & Hultengren, Svante, Kyrkogården – Noas ark för djur och växter. 2007
- Centrala Gravvårdskommittén [CGK] (1998). Gravvårdar – Allmänna råd för bevarande och återanvändning. Stockholm: Centrala Gravvårdskommittén.
- Gravsten som fyllning (2010). Kyrkogården nr 6, s. 31.
- GRF Gravvårdar (2002). Stenar berättar. Södertälje: Frostell & Co.
- Hansson, Marie, Den skånska kyrkogården, artikel i De skånska trädgårdarna och deras historia, Kristianstad 1997, s. 153-164.
- Hoberg, Birgitta; Klintborg, Åsa,
- Den skånska kyrkogårdsträdgården, artikel i Ale, Historisk tidskrift för Skåneland, nr 1 1993, s. 1-19.
- Mellan trädkrans och minneslund. Svensk kyrkogårdsarkitektur i utveckling 1940-1990. Stad & Land 167. Alnarp 2001.
- Kulturmiljövård nr 6 1989 (tidskrift med temanummer om kyrkogårdar).
- Kyrkogårdens form och miljö. Planering och vård av begravningsplatser och deras byggnader.
- Kyrkogårdar – dokument om det förgångna.
- Gravvårdar under 75 år. En översikt över gravvårdskatalogerna under 1900-talet.
- Nilsson Helena. Fjälkestads kyrka, -invändig renovering, antikvarisk kontrollrapport, 2006 Regionmuseet Rapport 2008:7.
- Kyrkogårdens form och miljö: planering och vård av begravningsplatser och deras byggnader.
- Boverket, Riksantikvarieämbetet, Svenska kyrkans kyrkogårdsdelegation. Stockholm 1991.
- Natursten i byggnader. Svensk byggnadssten & skadebilder. Stockholm 1994.
- Regionmuseet, Olsson Cissela, Rabow, Anna. Buxbom, Handbok om buxbom på begravningsplatser i Skåne och Blekinge, 2014
- Reijer, Pål & Sörensen, Ann-Britt, Tillgängliga gånger på kyrkogårdar, i parker och bostadsgårdar. Stad & Land 170. Alnarp 2007.
- Rosander, Charlotte, Döende buxbom – ett hot mot vårt gröna kulturarv, ur Gröna Fakta nr 2, 2011, Movium.
- Theorell, Anita; Wästberg, Per och Hammarskiöld, Hans; Minnets stigar: en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm 2001.
- Wadsjö, Harald (red.) Gravkonst. Utgiven av samfundet för hembygdsvård. Lund 1930.

Arkiv

Fjälkestads församlings kyrkoarkiv. Nosaby pastorsexpedition

- Karta öfver Fjälkestads kyrkogård 1891.
- ritningar över Fjälkestads kyrkogård 1925 och 1945 samt gravkartor till Fjälkestads kyrkogård
- kyrkostämmans protokoll samt fotografier och vykort.

Landsarkivet, Lund:

Fjälkestads församlings kyrkoarkiv, Nosaby pastorsexpedition

Internetkällor

- Bringéus, N.A. (u.å.). Gravvård. Nationalencyklopedin. <http://www.ne.se/lang/gravvård>, (2014-04-14).
- CGK Centrala Gravvårdskommittén. Gravstenssäkerhet 2012 av Kurt Johansson och Ann-Britt Sörensen <http://media.sten.se/2014/02/NY-Gravstenssäkerhet-2012.pdf>, (2014-04-14).
- Eskelinen, S. & Lögberg, A. (2009). Gravstenar användes till väg [online]. Tillgänglig: <http://www.corren.se/ostergotland/linkoping/?articleId=4950861&date=&menuids=> [2014-04-22]
- Fornminnesregistret FMIS, Riksantikvarieämbetet. <http://www.fmis.raa.se>, (2014-04-14).
- Kristensen, L. (2010). Energianalys av gravstenstillverkning. http://stud.epsilon.slu.se/1731/1/l_kristensen_100828.pdf (2014-04-14).
- Länsstyrelsen i Skåne län:
-<http://www.lansstyrelsen.se/skane/SiteCollectionDocuments/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/Byggnadsminnen%20och%20kyrkliga%20kulturminnen/kyrkliga-kulturminnen/Vägledning%20VU-planer%20begravningsplatser%2020140609.pdf> (2014-08-24).
<http://www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/kristianstad/Pages/index.aspx>, (2014-04-14).
- Miljömålsportalen:
http://www.miljomal.se/Global/24_las_mer/rapporter/malansvariga_myndigheter/2012/fordjudad-utvardering-2012/fordjudad-utvardering-2012-god-bebyggd-miljo.pdf, (2014-04-14).
- Naturvårdsverket:
Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd, Mål och åtgärder 2012-2016
<http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6496-9.pdf>, (2014-04-14).
- Notisum:
-Begravningslag (1990). Stockholm. (SFS 1990:1144).
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, (2014-04-14).
-Förordning om kulturminnen m.m. (1988). Stockholm. (SFS 1988:1188).
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19881188.HTM>, (2014-04-24).
- Riksantikvarieämbetet:
<http://www.bebyggelseregistret.raa.se> (2014-04-24).
- Hansson, Hans-Erik, Jarema Bielawski, Karna Jönsson, Vård av gravstenar, Riksantikvarieämbetet 2002.
<http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/504/9789172096721.pdf?sequence=5>, (2014-04-14).
- Om vård av gravar:
<http://www.raa.se/bok/pdf/vardavgrav.pdf> (2014-04-14).
- Unnerbäck, Axel Kulturhistorisk värdering av bebyggelse, 2002
<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/292>, (2014-04-14).
- Sveriges Lantbruksuniversitet:
ArtDatabanken. Ett kunskapscentrum för Sveriges arter och naturtyper
<http://www.slu.se/sv/centrumbildningar-och-projekt/artdatabanken/rodlistan/>, (2014-04-14).
- Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation: Information ang. regelverk för kyrkogårdar och gravar
<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=702395>, (2014-04-14).
- Centrala Gravvårdskommittén [CGK] (2007). Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar. www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=731282, (2014-04-14).

Bilaga

Lagstiftning och styrinstrument

Kulturminneslagen

Kyrkogårdar och begravningsplatser regleras ur kulturhistorisk synvinkel i första hand genom kulturminneslagens 4 kap. om kyrkliga kulturminnen. Länsstyrelsen är beslutsfattare och tillsynsmyndighet i ärenden gällande kyrkobyggnader, kyrkogårdar/begravningsplatser och kyrkliga inventarier. Här följer utdrag ur lagtexten beträffande förändringar och vård av kyrkogårdar-/begravningsplatser.

1 § Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel.

11 § I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller försvänkas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144). Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen, för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning. Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

14 § Om Riksantikvarieämbetet beslutar det, skall bestämmelserna i 13 § tillämpas också i fråga om en begravningsplats som tillkommit efter utgången av år 1939, om begravningsplatsen ligger invid en kyrkobyggnad som uppförts dessförinnan eller är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

15 § Om det på en begravningsplats eller i en byggnad på en begravningsplats som ägs och förvaltas av en borgerlig kommun finns föremål av kulturhistoriskt värde, tillämpas bestämmelserna i 6, 7, 9 och 10 §§ också på sådana föremål. Kommunen skall därvid ansvara för förteckningen samt förvaringen och vården av föremålen. I stället för vad som sägs i 7 § skall i förteckningen anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än kommunen.

Exempel på väsentlig förändring (§ 13 ovan) av en kyrkogård är:

- Större förändringar av kvartersindelning, hägnader och gångsystem.
- Borttagning eller omläggning av kyrkogårdsmur.
- Ändring av vegetationens arkitektoniska eller rumsskapande karaktär.

Det kan även vara mindre förändringar som inte i sig självt kan klassas som väsentliga, men som har stor betydelse för helhetsverkan om de upprepas gång på gång. Sådana förändringar kan vara:

- Borttagande av grustäckta gravplatser och igensåning med gräs.
- Borttagande av järnstaket och stenramar.
- Övergivna och återtagna gravvårdars utplånande.
- Fällning av träd.

Vid tveksamhet om en ändring eller ett nytt tillskott är tillståndspliktigt, ring länsstyrelsens handläggare för kyrkogårdsfrågor. Länsstyrelsen har tolkningsföreträde. En skrift om tillståndsprövning ”Kyrkliga kulturminnen – vägledning för tillståndsprövning” tillgänglig på länsstyrelsens hemsida. Den kan även beställas hos länsstyrelsen. Länsstyrelsen kan svara på frågor och komma med idéer om hur förändringar kan anpassas till den befintliga kyrkogården.

Begravningslagen

Begravningslagen och begravningsförordningen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. Den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och även skyldigheter

gällande gravanordningens utformning och skötsel understryks i begravningslagen. I lagens 7 kap ges dock möjligheter för upplåtaren eg. kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser/-vårdar. Länsstyrelsen är handläggare av begravningslagsärenden.

Nedan följer ett par ur föreliggande dokumentations synvinkel relevanta utdrag ur begravningslagen:

2 kap.

12 § En begravningsplats skall hållas i ordnat och värdigt skick och den helgd som tillkommer de dödas vilorum skall alltid iakttas.

7 kap.

3 § Innehavaren av gravrätten skall hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick.

9 § När upplåtelseiden för gravrätten går ut, har gravrättsinnehavaren rätt till en ny upplåtelse, om (författarens kommentar: bland annat)

- gravplatsen är väl vårdad,

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

27 § Innan en gravanordning sätts upp, skall upplåtaren pröva om den är sådan att den kan tillåtas.

28 § När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. Medgivande skall lämnas, om det inte finns risk för att man förfar med gravanordningen på ett ovärdigt sätt.

30 § Upplåtaren får göra ändringar på gravplatsen bara om gravrättsinnehavaren medger det. Ändringar som är nödvändiga för att tillgodose kraven på miljöskydd, hälsoskydd och arbetarskydd får dock genomföras, även om gravrättsinnehavaren motsätter sig ändringen.

31 § Om skador måste förebyggas, har upplåtaren rätt att genast genomföra nödvändiga åtgärder på gravplatsen.

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats.

Bilaga PBL

Plan- och bygglagens 3 kap. reglerar åtgärder och förändringar på byggnader med högt kulturhistoriskt värde. För bygglovspliktiga ärenden enligt denna lag är stadsbyggnadskontoret beslutsfattare. Nedan följer för kyrkogårdarna relevanta utdrag ur plan- och bygglagen:

1 kap.

4 § Till byggande och rivning av byggnader samt till schaktning, fyllning, trädfällning och skogsplantering fordras tillstånd i form av bygglov, rivningslov respektive marklov i den omfattning som följer av denna lag. Vidare skall den nämnd som avses i 7 § underrättas om olika slags arbeten genom bygganmälan eller rivningsanmälan i den omfattning som följer av denna lag.

3 kap.

10 § Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara. Lag (1998:805).

12 § Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.

13 § Byggnaders yttre skall hållas i vårdat skick. Underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär.

Byggnader som avses i 12 § skall underhållas så att deras särart bevaras. Lag (1994:852). 14 § I fråga om anläggningar som anges i 8 kap. 2 § första stycket skall föreskrifterna i 1-3 och 10-13 §§ om byggnader tillämpas.

8 kap. Bygglö, rivningslö och marklö

2 § I fråga om andra anläggningar än byggnader krävs bygglö för...

8. anordna begravningsplatser,

9. väsentligt ändra anläggningar...

Bilaga Miljöbalken (1998:808)

Miljöbalkens inbegriper bl.a. naturreservat, biotopskydd, landskapsbildsskydd och riksintressen.

Länsstyrelsen har det övergripande myndighetsansvaret.

1 kap. Miljöbalkens mål och tillämpningsområde

1 § Bestämmelserna i denna balk syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl. Miljöbalken skall tillämpas så att:

1. människors hälsa och miljön skyddas mot skador och olägenheter oavsett om dessa orsakas av föroreningar eller annan påverkan,

2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,

3. den biologiska mångfalden bevaras,

4. mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning tryggas, och

5. återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi främjas så att ett kretslopp uppnås.

Jaktlagen (1987:259)

Alla vilda däggdjur och fåglar samt deras bon och ägg är fredade enligt jaktlagen. Vissa arter får jagas under bestämda förhållanden eller bestämda tider på året. Jaktlagen anger vad som gäller i dessa frågor.

1 § Denna lag gäller viltvården, rätten till jakt och jaktens bedrivande inom svenskt territorium samt frågor som har samband därmed.

2 § Med vilt avses i lagen vilda däggdjur och fåglar. Med jakt avses att fånga eller döda vilt och att i sådant syfte söka efter, spåra eller förfölja vilt. Till jakt räknas också att göra ingrepp i viltets bon och att ta eller förstöra fåglars ägg.

RÅ 2002 ref. 37 Tillståndskravet för vilthägn i 24 a § naturvårdslagen har ansetts omfatta hägn avsett för strutsar. 3 § Viltet är fredat och får jagas endast om detta följer av denna lag eller av föreskrifter eller beslut som har meddelats med stöd av lagen. När viltet är fredat, gäller fredningen också dess ägg och bon. Detta gäller även inom Sveriges ekonomiska zon. Lag (1994:1820).

Artskyddsförordningen (2007:845)

Artskyddsförordningens bestämmelser bygger på miljöbalkens åttonde kapitel om regler till skydd för hotade djur- och växtarter utöver vad som sägs i jakt- och fiskelagstiftningen.

Förordningen omfattar arter som skyddas enligt direktiven samt vissa andra vilt levande arter som är hotade i Sverige.

Fridlysning

4 § I fråga om vilda fåglar och i fråga om sådana vilt levande djurarter som i bilaga 1 till denna förordning har markerats med N eller n är det förbjudet att

1. avsiktligt fånga eller döda djur,

2. avsiktligt störa djur, särskilt under djurens parnings-, uppfödning-, övervintrings- och flyttperioder,

3. avsiktligt förstöra eller samla in ägg i naturen, och

4. skada eller förstöra djurens fortplantningsområden eller viloplatser. Förbudet gäller alla levnadsstadier hos djuren. Första stycket gäller inte jakt efter fåglar och däggdjur. I fråga om sådan jakt

finns bestämmelser med motsvarande innebörd i jaktlagen (1987:259) och jaktförordningen (1987:905).

Miljömål

Sveriges har 16 nationella miljökvalitetsmål från 1999. Ett av dem kallas *God Bebyggd Miljö*. Målet innebär bland annat att ”natur- och kulturvärden i städer, tätorter och annan bebyggd miljö skall tas tillvara och utvecklas”. Detta inkluderar kyrkogårdar som, tillsammans med parker, kan räknas som grönområden inom tätbebyggda områden.

Sedan 2004 finns det ett Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet. Programmet har upprättats av Naturvårdsverket och nuvarande programperiod är 2012-2016. Kyrkogårdar och parker är prioriterade då de utgör två av de viktigaste miljöerna för rödlistade arter i södra Sverige. Syftet med åtgärdsprogrammet är att ”antalet särskilt skyddsvärda träd inom parker, kyrkogårdar, gårdsmiljöer och tätorter inte minskar så att natur- och kulturvärden eller upplevelsevärden avsevärt försämras”. För Svenska kyrkan föreslås följande mål: ”Antalet särskilt skyddsvärda träd inom kyrkogårdar, gårdsmiljöer och på kyrkans mark i tätorter minskar ej p.g.a. avverkning, där alternativ finns. Beskränkning och stabilisering som metod för att bevara särskilt skyddsvärda träd är väl spridd och används normalt i arbetet med dessa träd. I minst 70 % av all nyplantering används det eller de trädslag som är värdebärande och typiskt för traktens kulturlandskap”. Åtgärder som föreslås är: ”Trädvårdsplaner med nödvändiga åtgärder för att vidmakthålla särskilt skyddsvärda träd finns framtagna och tillämpas inom minst 70 % av kyrkogårdarna inom förvaltningen i Götaland och södra Svealand”.

Styrdokument för den biologiska mångfalden

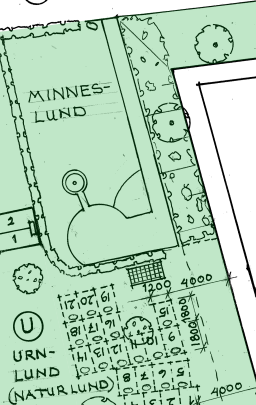
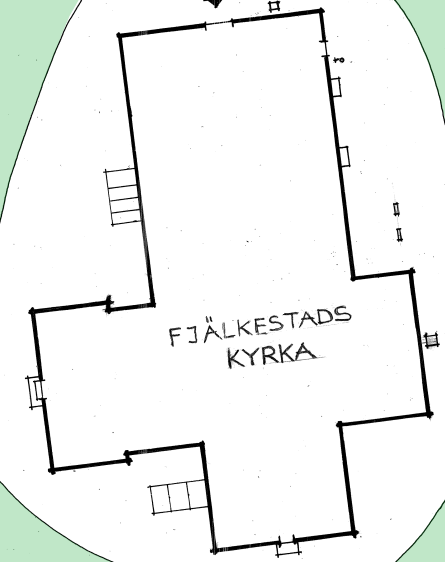
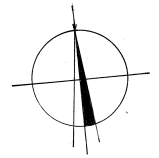
Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet gäller i hela landet. En av fem prioriterade trädmiljöer i programmet är kyrkogårdar och parker. Motiveringen är att de utgör två av de viktigaste miljöerna för rödlistade arter i södra Sveriges träd bärande marker. Syftet med åtgärdsprogrammet är att *antalet särskilt skyddsvärda träd inom parker, kyrkogårdar, gårdsmiljöer och tätorter inte minskar så att natur- och kulturvärden eller upplevelsevärden avsevärt försämras*. Antalet särskilt skyddsvärda träd på kyrkogårdarna i landet inte minska med mer än 15 % fram till 2014. Ansvarig för att programmet efterlevs och att målet för kyrkogårdar uppnås är Svenska kyrkan tillsammans med kommunerna, naturvårdsverket, riksantikvarieämbetet, statens fastighetsverk och andra berörda aktörer. En av Svenska kyrkans viktigaste uppgifter i detta sammanhang är att upprätta vårdprogram och eller trädvårdsplaner för kyrkogårdar som har uppenbara höga natur och eller kulturhistoriska värden. Dessa vårdplaner ska innehålla natur- och kulturvärdesbedömningar av de aktuella kyrkogårdarna.

God Bebyggd Miljö, 1999

Miljömålet innebär bland annat att ”natur- och kulturvärden i städer, tätorter och annan bebyggd miljö skall tas tillvara och att den biologiska mångfalden skall bevaras och utvecklas”. Detta gäller även för kyrkogårdens specifika miljö som tillsammans med parker räknas som grönområden inom tätbebyggda områden. Ett delmål är att det senast 2010 skall finnas strategier för ”hur grön- och vattenområden i tätorter och tätortsnära områden skall bevaras, vårdas och utvecklas för såväl natur- och kulturmiljö- som friluftsändamål, samt hur andelen hårdgjord yta i dessa miljöer fortsatt begränsas”.

Svenska kyrkans miljödiplomering (KMD) för hållbar utveckling. Detta är ett redskap som utarbetades till församlingarna år 2005 och som bidrar till en utveckling för kyrkogården som är hållbar både ekologiskt, ekonomiskt och socialt. Miljödiplomeringen är hittills valfri att genomföra. För att ta del av det material som behövs för miljödiplomering vänder sig församlingarna till Lunds stift. Mer information om Svenska kyrkans miljöarbete finns även i *Gröna postillan* från 1995 och *Nådegåvan Kyrka miljö 2000 – En studiehandbok för miljödiplomering och reflektion* från 1998. En ny skrift med titeln *Kyrkogården – Noaks ark för djur och växter* är under framtagande 2006. Den beskriver kyrkogårdens biologiska värden och är en del av ett samarbetsprojekt mellan Svenska kyrkan, Naturvårdsverket och Naturcentrum AB.

Bilaga Ritningar

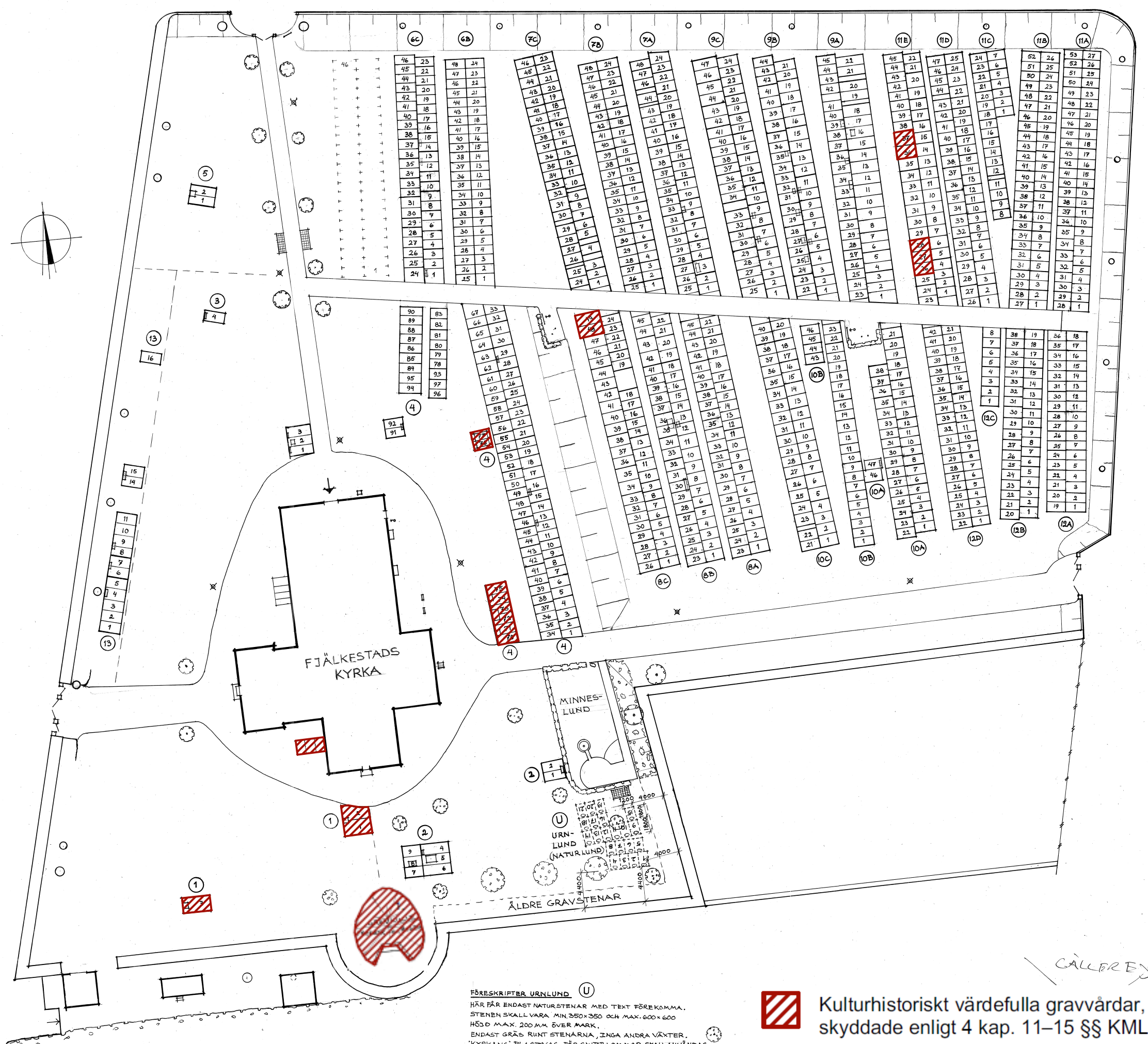
FÖRESKRIFTER URNLUND (U)
HÄR FÅR ENDAST NATURSTENAR MED TEXT FÖREKOMMA.
STENEN SKALL VARA MIN. 350x350 OCH MAX. 600x600
HÖJD MAX. 200 MM ÖVER MARK.
ENDAST GRÄS RUNT STENÄRNA, INGA ANDRA VÄXTER.
'KYRKANS' PLASTVAS FÖR SNITTEBLOMMOR SKALL ANVÄNDAS.
GRAVLJUKTA OCH KRANS FÅR LÄGGAS VID STENEN VINTERTID.

- 1 ENDAST NÅGRA GRAVSTENAR
ÄR INRITADE.
GRAVPLATSNUMMER.
- 2 TRÄD
BUSKAR
SAMTLIGA TRÄD OCH BUSKAR
ÄR ES INRITADE

- 2 KVARTERSNUMMER
- PLATS FÖR BÄNK

FJÄLKESTADS
KYRKOGRÅRD
GRAVKARTA
P&K
KRISTIANSTAD
2004-09-07
SKALA 1:200
H:1

GRAVVÅRDAR MED STENKANT

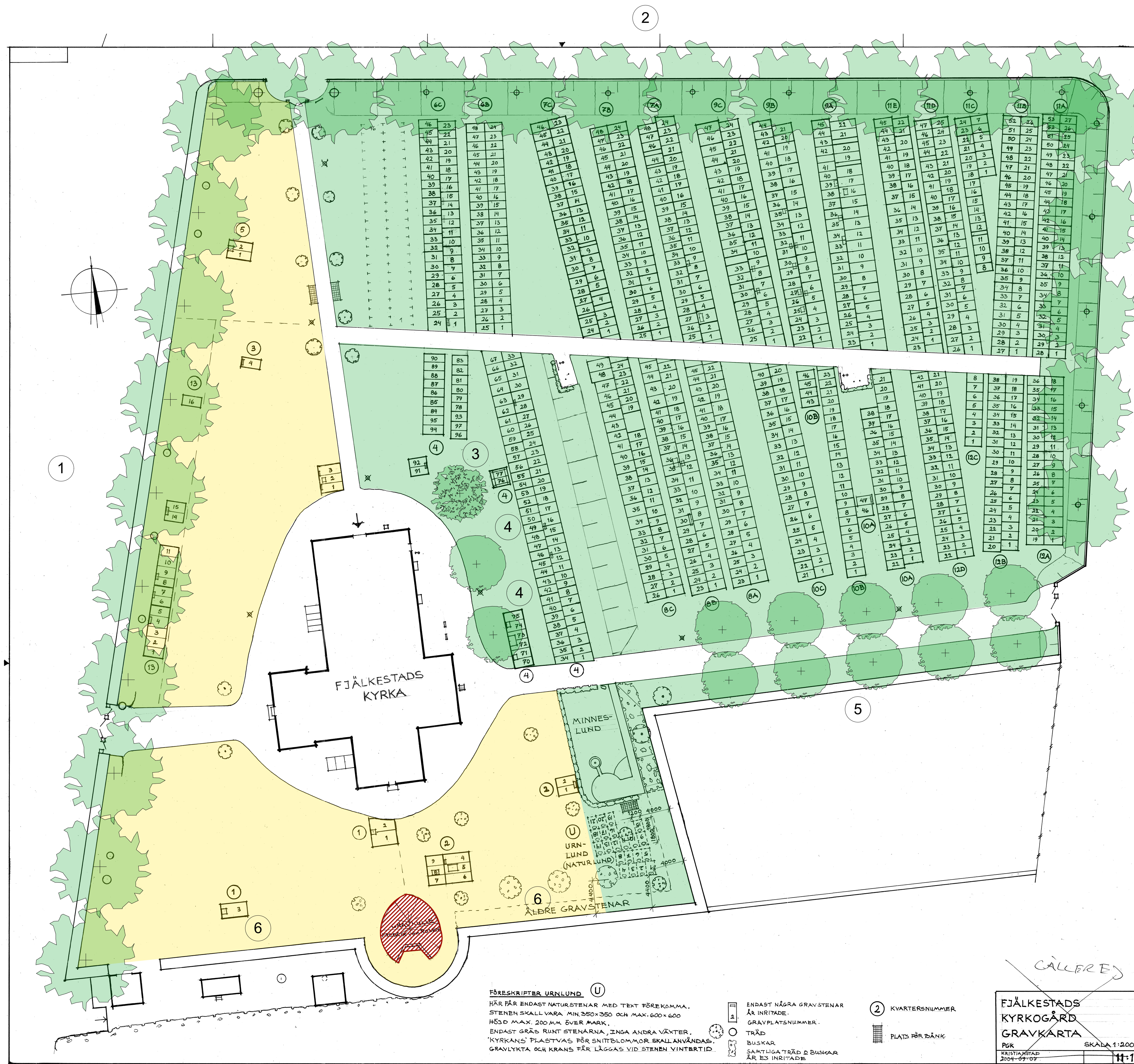
FÖRESKRIFTER URNLUND U
HÄR FÅR ENDAST NATURSTENAR MED TEXT FÖREKOMMA.
STENEN SKALL VARA MIN 350x350 OCH MAX. 600x600
HÖJD MAX. 200 MM ÖVER MARK.
ENDAST GRÄS RUNT STENARNA, INGA ANDRA VÄXTER.
"KYRKANS" PLASTVÄS FÖR SNITTBLOMMOR SKALL ANVÄNDAS.
GRAVLYKTA OCH KRANS FÅR LÄGGAS VID STENEN VINTERTID.

Kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar,
skyddade enligt 4 kap. 11–15 §§ KML

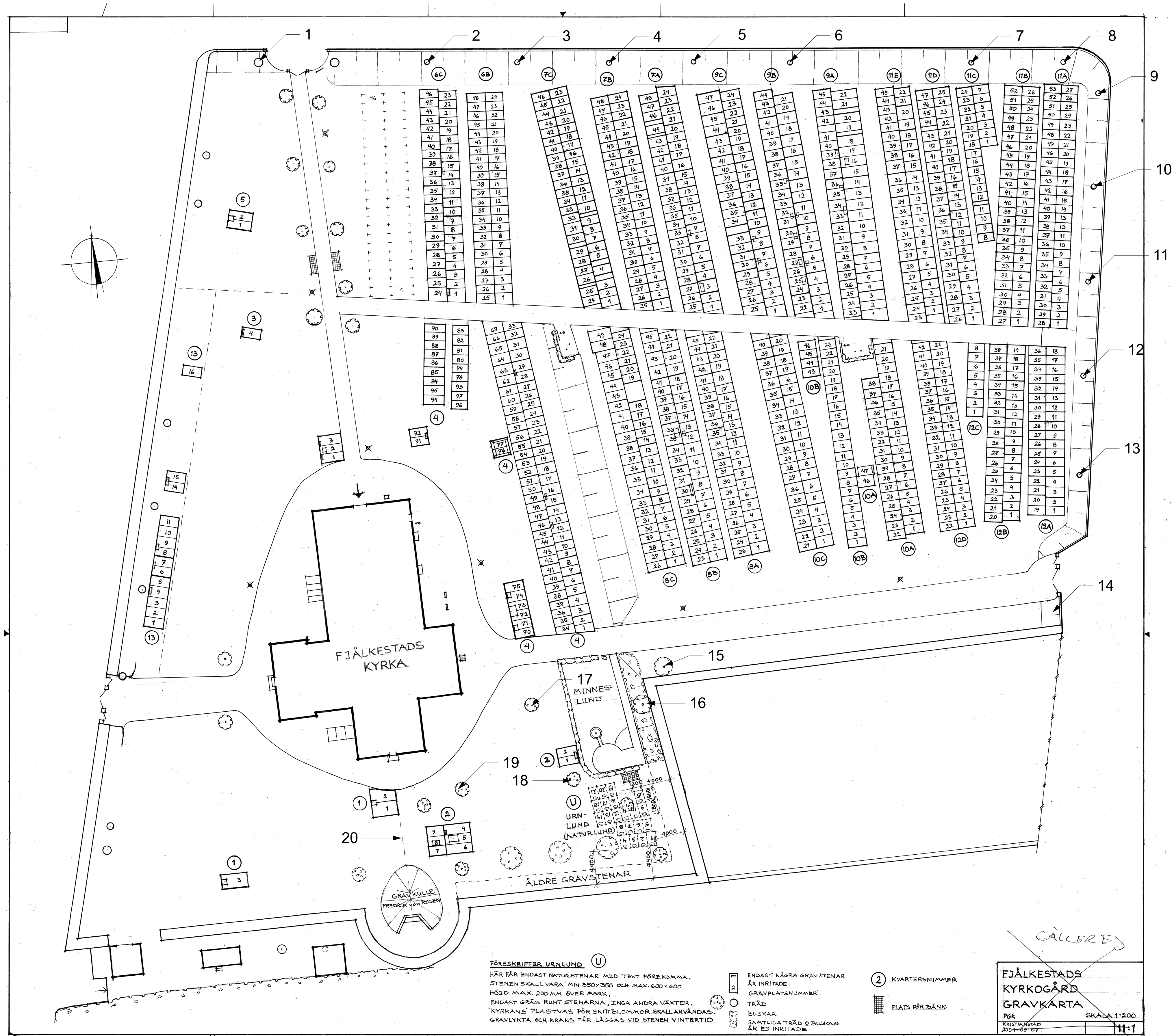
Kulturhistoriskt intressanta gravvårdar

FÖRSLAG TILL ÅTGÄRDER:

1. Återplantering av träd i väster.
2. Träd som på sikt ersätts i norr och öster.
3. Rekonstruktion av sorgeträd.
4. Nya träd.
5. Rekonstruktion av allé.
6. Lapidarium.

- NY ÄNGSMARK
- KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÄRDAR

Skånska Träd

Upprättad av: Axel Martinsson

TRÄDINVENTERING

Trädnummer		Friväxande	Alléträd	Står i gräsyta	Står i plantering	Står på hårdgjord yta	Frisk	Lätt skadat	Svårt skadat	Stamskada - bark	Hål i stam	Svamp på stam	Svamp på marken/ i rot	Svampangrepp i stam	Torra grenar	Kronutglesning
1	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
2	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
3	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
4	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
5	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
6	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
7	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
8	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
9	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
10	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
11	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
12	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
13	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
14	<i>Tilia</i> /Lind		x	x			x									
15	<i>Acer platanoides</i> / Skogslönn	x		x			x									
16	<i>Acer platanoides</i> / Skogslönn	x		x			x									
17	<i>Betula pendula</i> "Youngii" / Hängbjörk	x		x			x									
18	<i>Betula pendula</i> "Youngii" / Hängbjörk	x		x			x									
19	<i>Betula pendula</i> "Youngii" / Hängbjörk	x		x			x									
20	<i>Liriodendron tulipifera</i> /Tulpanträd	x		x			x									

TRÄDVÄRDSPLAN

Ingen åtgärd	Avlägsna döda & skadade grenar	Avlägsna vattenskott	Avlastning	Kronstabilisering	Uppbyggnadsbeskrining	Avverkning om 5 år	Avverkning om 10 år	Avverkning omgående
	x							
	x							
	x							
	x							
	x							
	x							
	x							
	x							
	x							
	x							
	x							
	x							
	x							
					x			
					x			
					x			
					x			
					x			

Övrigt

Datum: 140825

Plats:Fjälkestads kyrkogård

Bilaga till Trädvårdsplan över Fjälkestads kyrkogård

Förklaring av förslag/rekommendationer på åtgärder

- **Avlägsna döda & skadade grenar**, skall göras omgående för att säkerställa trädets vitalitet.
- **Avlägsna vattenskott**, skall göras omgående.
- **Avlastning och kronstabilisering** redovisas vid varje aktuellt tillfälle.
- **Uppbyggnadsbeskrining**, skall göras omgående för att säkerställa trädets utveckling i en positiv riktning.
- **Avverkning inom 5 respektive 10 år**, är rekommendationer satta för att underlätta planering. Kan handla om riskfyllda träd eller träd som behövs för att hjälpa ”viktigare” träd att etablera sig.
- **Avverkning omgående** handlar om direkt farliga träd eller träd som måste bort för att ge plats åt nya träd.
- **Tidpunkt** för åtgärd anpassas till den för trädet lämpligaste tidpunkt/växtsäsong.
- **Val av nytt växtmaterial** fordrar sakkunnig medverkan och styrs av är en rad olika faktorer som måste vägas in vid ett växtval. Gör en analys av växtplatsen, klargör syftet med trädet, framtida skötsel, upplevelse av trädet under årets olika skeden, o.s.v , t ex alléträd eller solitär, pelarform eller klotform? Glöm inte att små träd blir stora, små buskar breda o.s.v.